

KERAMIK **skröp** eller **skräpig** KERAMIK ?

Avfallshantering under järnåldern – med utgångspunkt i Uppåkra och keramikmaterialen från Hus 21.

LUNDS
UNIVERSITET

Sophie McAulay
Examensarbete för masterexamen
i arkeologi 2012
Lunds Universitet

Framsida: Hur ett kärl kan användas efter det gått sönder.

Abstract

With this paper the goal was to study the pottery of the Iron Age settlement of Uppåkra in southern Sweden, with the view that the ceramic material from this site is indeed a “mass material”. I examined what strategies an Iron Age society might have had for their waste, as waste is something that all societies create and have to manage, somehow. I was curious to know how the waste from this period accumulated, and I proceeded with the paper with the opinion that all archaeological material is waste. The material that I studied was almost exclusively found in connection to and in, House 21, which burnt down during the Roman Iron Age, during the 5th century BC. By studying the pottery and the cultural layers, one can draw conclusions about the people who lived and worked at the Uppåkra settlement and how they handled the management of their waste. It is difficult to give an indication of how those strategies varied over the long time period that the site was in use since I have studied a relatively limited material. Large collections of waste did exist, and they were a resource as well as a nuisance. Ceramic material was used, re-used and recycled at the site in some capacity. Several shards that have been re-used have been located. The influence of natural decomposition processes, soil chemistry and how the site was used after it ceased to be a settlement can never be ignored. The fragmentation of the pottery therefore depends on many factors. The goods that are more heavily fired not only have greater durability when the vessel is in use, but it also has a better chance of preservation. Shards from vessels fired in an oxidized environment, often have better preserved décor and have also been extra popular for re-usage.

Sophie McAulay, 2012.

Innehållsförteckning

1. Inledning	6
1.1 Syfte och frågeställningar	6
1.2 Bakgrund till studien:	6
1.2.1 Uppåkra	6
1.2.2 Hus 21	7
1.2.3 Brandhus	9
2. Metod och val av material	10
2.1 Avgränsningar	11
2.2 Källkritik	11
3. Teoretiska perspektiv och ställningstaganden	12
3.1 Etnoarkeologi & beteendarkeologi	12
3.2 Människor och ting	13
3.3 Reflexivt tänkande	14
4. Avfallshantering	14
4.1 Avfallshantering i en arkeologisk kontext	15
4.2 Avfallshantering i en samtidskontext	17
5. Analysresultat	18
5.1 Materialet från Hus 21	18
5.2 Spår av återanvändning & återvinning	20
5.3 Spår av användning	22
5.4 Spår av rengöring	22
5.5 Övrigt	23
6. Diskussion och slutsatser:	24
6.1 Spären...	25
6.2 ... av användning	26
6.3 ... av återanvändning och återvinning	29
6.4 ... av avfallshantering	30
6.5 Fortsatt forskning	34
7. Sammanfattning	35
8. English Summary	36
Referenser	37
Bilagor	40

1. Inledning

Som student vid institutionen för arkeologi vid Lunds universitet är det helt omöjligt att undvika att bli intresserad av händelserna på utgrävningarna vid Uppåkra, järnåldersboplatsen som var placerad några kilometer utanför Lund (se figur 1). Genom mina studier har jag deltagit i utgrävningarna, följt forskningsseminarier och haft tillgång till ett komplext och spännande material, och det precis utanför knuten, till glädje för både studenter och personal. Mitt intresse för keramik från Uppåkra kommer ifrån insikten att den största delen av litteraturen om Uppåkra handlar om de mer exklusiva fynden, vilket ter sig naturligt på grund av platsens komplicerade karaktär. Fokus har varit på de objekt som kan bevisa Uppåkras sociala och geografiska plats i järnålderssamhället. Keramik från denna tid anses ofta alldaglig och trist, men kanske detta bara härstammar från en besvikelse att materialet hittills inte har gett några fantastiska artefakter, som vi blivit bortskämda med och uppskattar från Uppåkra? Keramik är kanske ett mer "vardagligt" arkeologiskt material, eftersom det är rikligt och ofta är just ett massmaterial. Jag tror själv att Uppåkras storhet står att finna i det vardagliga materialet, keramiken, och avfallet. De är dessa material som berättar om människors dagliga liv och har potential att ge information som ligger mer nära till hands de samhällen som vi faktiskt studerar. Precis som våra dagliga sopor berättar om vad vi konsumerar kan förhistoriens sopor göra det samma. Det bästa sättet att närma sig ett massmaterial är att röra vid det. De fåtaliga skärvorna som kan användas för datering etc., bekymrar mig inte, då jag tänker att de händer som skapade kärnen inte gjorde det med baktanken att de skulle användas för en kronologisk typologi, och avsikten med denna studie är att studera människorna som levde på platsen, och inte att ändra dess datering.

1.1 Syfte och frågeställningar

Genom att studera keramik från en järnåldersboplats kan vi göra denna typ av massmaterial mer synligt. Dess funktion som just massmaterial gör att det finns god potential för att relatera keramiken till de som brukade den; människorna på platsen. Det är ett massmaterial just för att det speglar vardagslivet, och utan kunskap om vardagslivet kan vi endast sia om en plats eventuella specialfunktioner och plats i ett större sammanhang. Jag kommer att undersöka keramiken från Hus 21 i Uppåkra, och ämnar svara på dessa frågor:

1. Hur kan vi med hjälp av keramiken från Uppåkra få veta hur människorna där behandlat sitt avfall, i detta fall keramiskt avfall?
2. Vad påverkar hur avfall lagras, och hur kan keramikens fragmentering visa detta?

1.1 Bakgrund till studien

1.2.1 Uppåkra

Den stora boplatsen från järnåldern utanför medeltidsstaden Lund i Skåne har grävts ut i omgångar under lång tid, varav dem flesta undersökningarna har gjorts av studenter på B, C-D och masternivå, med professionella undersökningar under början av 2000-talet och 2007-08. De spektakulära fynden är många, boplatsen anses ha väldigt lång kontinuitet efter fynd av ovanligt tjocka kulturlager från olika perioder av järnåldern. Det är svårt att säga om människor verkligen bebott platsen

kontinuerligt under de ca 1000 år (äldre romersk järnålder tom vikingatid/tidig medeltid) som fynden spänner över, men ex ceremonihuset låg på samma plats i ungefär 700 år. Tillsammans med ceremonihuset och flera hallar/långhus väster och öster om det, var hus 21 placerat på kanten av en platå (se Larsson & Lenntorp 2004), och väl synligt i det omkringliggande landskapet. När man står på

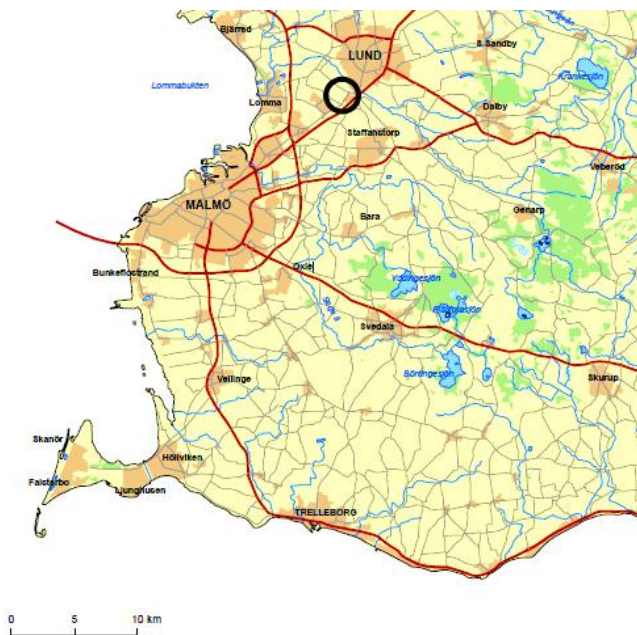

Fig. 1. Översiktskarta. Skala 1:250 000
(Bild: Lenntorp 2008)

platsen ser man den tydliga sluttningen i söder, som på vintern varit för blöt för att permanent bosättning skulle vara bra här, vilket också är markerat i avsaknaden av egentliga kulturlager (a.a).

Fynd visar att Uppåkras husbyggare antagligen utnyttjat en eller flera lokala lersorter, och även till sin keramik-tillverkning. Kompakt, gula lera är vanlig på området, och har dokumenterats ligga under de äldsta kulturlagrena på bopplatsen, där utgrävningar kommit ner så pass långt, exempelvis under utgrävningen av en härd som tillhör ett härdkomplex placerat strax norr om ceremonihuset (se Bengtsson et.al 2006). Även i samband med undersökningen av ceremonihuset i början på 2000-talet, lokaliserades den gula leran i botten av

schaktet, som där gick ner ca 2 meter under matjorden. Mellan tidiga aktivitetslager och den gula, bitvis mycket feta leran, ligger även ett skikt av gul-grå lerig silt. Denna silt har antagligen använts som grund inne i några av husen, antingen under brädgolv eller som bas för ett stampat jordgolv (muntlig uppgift Pitz-Williams 2012-02-28).

1.2.2 Hus 21

Hus 21 grävdes ut i samband med de arkeologiska undersökningarna på Uppåkrabopplatsen utanför Lund i Skåne år 2005-2008, och påträffades inom projektet "Utemiljön kring ceremonihuset" (se figur 2). De arkeologiska fältinsatserna fokuserade på närmiljön och de aktiviteter som skett kring ett så kallat ceremonihus som varit i bruk från Yngre Romersk Järnålder och fram till och med Vikingatid (Lenntorp 2008 efter Larsson & Lenntorp 2004). Påträffade brandlager tolkades initialt tillhöra ett ca 40 meter långt hus i öst-västlig riktning, vars västra gavel upptäcktes redan 1934. Undersökningen 2008 visade dock att Hus 21 tillhör en helt annan huskropp, som legat i nord-sydlig riktning, som dock har tolkats vara samtida med det förra (Lenntorp 2008). Kvarlevor från tre individer påträffades bland huslämningarna och de omkom troligtvis i samband med branden (a.a.:14). Tjocka kulturlager från huset påträffades redan 2005 och 2006, vid seminariegrävningar som författaren själv deltog i (2006, 2007), och ligger direkt under lager 27741, som är tolkat som en öppen aktivitetsyta. Detta lager kännetecknas av en mycket stor mängd mat- och slaktavfall (se: Bengtsson et al 2006, Lenntorp 2008), och påträffas i princip över större delar av hela boplotsområdet. Husets lager bestod av komplicerade kontexter av brandskadade lerklädda väggar, sot, brända stolpar och stampade jordgolv. Även lager som tolkades som tillförda jordmassor hittades, ovanpå huslämningar längre söderut, antagligen har de placerats där innan byggnation av hus 23. (Lenntorp 2008:24).

View: Houses west of the ceremonialhouse, Uppåkra 2011

Fig. 2. Schaktkarta över objekt kring Hus 21. *Intrasis* 2011 (Karta finns i större storlek som bilaga).

Kvarlevor av tre individer hittades bland rasmassorna, och nedanstående information är från rapporterat material (Lenntorp 2008), om inte annat anges. Individ nr 1 var en vuxen person ca 177-179 cm lång och kraftigt byggd, tolkad som trolig man och påträffades intill den södra gaveln; individ nr 2 var i så dåligt bevarat skick att kön eller längd inte kunde bestämmas, förmodligen på grund av placeringen mitt i huset, där värmen varit högst; individ nr 3 var en ung vuxen i 20-års ålder, ca 163-170 cm lång, och påträffades vid den västra långsidan. Samarbete med tekniska roteln i Malmö visade att person 1 & 3 troligen var döda redan innan branden ödelade huset, vilken är en tolkning som gjordes på grund av att kropparna låg i någorlunda utsträckt position. Om inte annat så var dem åtminstone kraftigt medvetslösa, då människor kryper ihop i fosterställning för att skydda sig mot lågor och värme (a.a). Person 2 kunde man inte bedöma närmare på grund av den dåliga bevaringsgraden. Person 3 hade dock knäna uppdragna en bit, så det kan eventuellt tolkas som att hon/han fortfarande var vid tillräckligt medvetande för att vända sig mot marken. Kanske föll brinnande material ner mot honom/henne? Under rapportarbetet gjordes ingen klar tolkning av varför resterna av dessa individer låg spridda bland matavfall (a.a), men det tyder ju på att man rotat bland rasmassorna för att plocka till sig ägodelar och eventuellt även täckt över brandtomten med innehåll från en lokal sophög. Inget utav skeletten var kompletta, många kroppsdelar har blivit kraftigt skadade i branden, och man kan ha tagit till vara de kroppsdelar som krävdes för att vederbörande skulle få en värdig begravning på annan plats (Magnell 2008). De omrörda massorna tyder på att själva brandhuset inte använts som en begravningsplats, i sådana fall är det mer troligt att människorna skulle skyddats från senare störning, och kvarlevorna varit mer intakta (a.a). Som det är så är vissa delar av kvarlevorna helt kalcifierade och det gula lergolvet/väggarna har färgats orange, vilket tyder på god syretillförsel under branden (Lenntorp, Magnell 2008).

1.2.3 Brandhus

Mycket av de rumsliga analyser som gjorts av järnåldershus har kunnat göras tack vare fynd i hus förstörda av bränder. Antagligen har det varit vanligt att man rensade ut användbara och skrymmande rester från de brinnande och nerbrunna husen, för att sedan plana ut ytan med lager av jordmassor och/eller lera, men trots denna utrensning har ändå mycket material lämnats kvar. Ibland stacks husen till och med i brand avsiktligt, vilket resulterat i att några brandhus inte innehåller några fynd alls (Rasmussen 2007:22,46). Dock måste det ha varit förenat med stor risk för omkringliggande byggnader att med vilja sätta ett hus i brand, även om det gjordes för att få bort oönskade eller oanvändbara rester av ett raserat hus (a.a s.46).

Man har från undersökningar av brandhus, kunnat lokalisera de vanligaste sätten att organisera rummet, med bostadsdel och fähusdel på var sin sida av långhuset, och ofta med härden i mitten för att fördela värmen i huset. I Hus A på Ginderup i Danmark, utgrävd 1927, var golvet av stampad jord med ett lergolv runt härden i husets centrala delar (Rasmussen 2007:49). På liknande sätt har härden varit placerad i ceremonihuset i Uppåkra, där flera lager av bränd lera vittnar om att miljön runt härden varit viktig, och troligen förnyade man ofta leran för att hålla risken för spridning av elden nere, och för att underlaget skulle vara jämnt.

Hus 21 var placerat på mycket kort avstånd från ceremonihusets nordvästra gavel, och det är verkligen inget annat än ett mirakel om inte också det huset drabbades av den våldsamma branden som skedde i hus 21. Vid ett experiment på Lejre järnåldersgård i Danmark på 1970-talet, blev det klarlagt precis hur snabbt en brand i ett järnåldershus kunde sprida sig. Inom loppet av några minuter från det att huset satts i brand var hela byggnaden övertänd, med mycket kraftiga lågor som följde (Rasmussen 2007). Det är inte sannolikt att andra byggnader i närheten skulle klara av att stå emot att smittas av branden. Att även ceremonihuset skulle ha drabbats av en brand, av misstag eller medvetet, har inte kunnat beläggas (Larsson & Lenntorp 2004:42), även om lager av bränd lera finns med på flera nivåer i sektionerna. Detta borde indikera att det vid flera tillfällen uppstått tillräckligt hög hetta för att golv/väggleran ska ha fått den orange-röda färgen.

Det faktum att kvarlevor av människor hittades i Hus 21 är ovanligt, för det mesta är det djur som påträffas. Om de stod stallade och bundna i huset när det brann ner, så var de helt beroende av att människor i närheten tog ut dem, annars riskerade de att brinna inne. Förutom människobenen i Hus 21 hittades även benen av en liten hund. De flesta av människobenen var oerhört sköra och identifieringen och registreringen av dem skedde därför till största delen i fält, innan de togs upp (Magnell 2008). Även i andra branddrabbade hus från järnåldern är benen i skört skick. En kombination av hög värme och sedan tryck från det som hamnar ovanpå, ofta väggar och stolpar från byggnadens konstruktion, samt naturlig förruttelse, bidrar till att de komprimeras. I Hus 21 har jag försökt tolka händelse-förloppet under och efter branden, eftersom detta påverkar hur material bevaras och hur avfall tolkas. Det har inte varit helt lätt då några av de lager som tolkats som raseringslager efter lerklinade väggar är relativt kompakta och inte innehöll så mycket annat än just lera, istället för lerklining som ju borde vara den största delen (se figur 3). En liknande situation har påträffats i samband med en dansk utgrävning av ett nerbrunnet hus. Vid östra gaveln påträffades ett brandlager som var ungefär 25 cm i tjocklek som inte täckte hela ytan och bitvis var klumpig. Dessa klumpar tolkades inte som lerklining, eftersom spår av organiskt material bara fanns på ena sidan samt att klumparna uppträdde något oregelbundet över ytan (Rasmussen 2007:21).

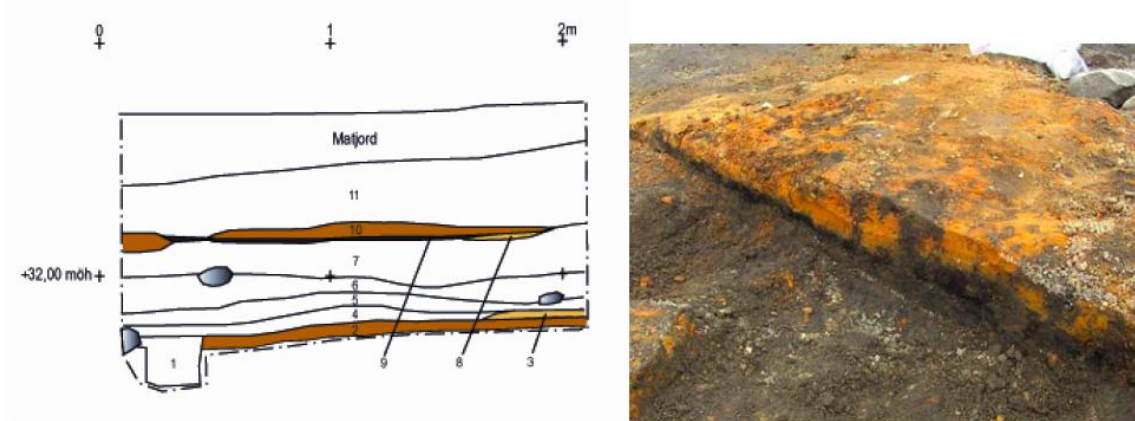

Fig. 3. Sektion inmätt 2005 när huslämningen påträffades. Lager 10 motsvarar den brända leran, 9 det underliggande sotlagret. Till höger ett foto av lager 10 i sektionen (Bild: Lenntorp 2008).

Undersökningen gav inga svar på vad dessa brandlager representerar, om de inte är lerklinade ytterväggar, men tolkningen att klumpar i leran bildats på grund av bland annat hög värme uppnåtts, och att detta material eventuellt är spår från kompakta mellanväggar gjordes (a.a).

Ibland ligger keramiken i mindre eller större koncentrationer på golvet, som i hus A på Ginderup i Danmark (Rasmussen 2007). Ofta är skärvor från individuella kärl väl spridda över golvet, vilket tolkas som att kärnen stått på en hylla eller hängt relativt långt ovanför golvet; gått i sönder och blivit distribuerade över ett begränsat område (a.a:49 efter Kjaer 1928). I flera fall har också omkullfalna kärl med korn och säd etc. påträffats intill väggen bland husresterna, och dessa kan inte ha varit upphängda utan har istället stått på hyllor eller liknande (a.a s.24). Naturligtvis beror det även på bevaringsmöjligheterna hur mycket som finns kvar från lämningarna i ett brandhus, men keramiskt material är tåligare än vissa andra arkeologiska material. Små bitar av redan fragmenterat material blir antagligen ännu mer fragmenterat under de hundratals, ibland tusentals år de spenderar under jord. Men förutsättningarna är något bättre än för ex föremål av järn, och för organiskt material definitivt. Skärvornas tillstånd är främst en produkt av kärlets användning och slitage från frost, fötter och bökande djur och fyndplatsens kemiska miljö (Stilborg 2002:15).

Det är nog en vanlig uppfattning att ett brandhus representerar en sluten kontext, men jag anser att det inte stämmer riktigt. För att man ska få en sluten kontext måste lämningarna ha täckts över helt och hållet efter branden för att sedan inte röras, ungefär som i en grav. Jag menar att ett brandhus ingalunda är en sluten kontext, eftersom det i få fall rör sig om rester med massvis av orörda fynd, och att byggnaderna under järnåldern inte verkar ha använts i något som kan liknas en begravningsritual. För att framföra en tolkning om en sluten kontext, måste man även bevisa att alla fynd är in situ, dvs. att de hittas på den plats de befunnit sig då branden bröt ut.

2. Metod och val av material

Tidigare studier kring Uppåkra har i stora drag mestadels kretsat kring platsens centralstatus och hur de tjocka fyndrika kulturlagren kan användas för att bevisa detta. Keramiken har fått en

förhållandevis liten plats, kanske för att det är, som ofta är fallet med keramiskt material från denna period, ett massmaterial, och inte anses som spektakulärt på något sätt. Några få studier har gjorts bland annat av Stilborg (2001,2003) Shamanaev (2001) och Dahlström (1999), men inte sedan 2003 har keramik-materialet undersökts. Utgrävningar har pågått i princip varje år sedan dess, och har resulterat i hundratals kilo med varierat fyndmaterial, och materialet som jag kommer att undersöka kommer från det s.k. Hus 21, som är speciellt på många sätt, i alla fall när det gäller Uppåkra. Dels är det ett "brandhus" då det brann ned och slutligen övergavs någon gång på 400-talet, och dels påträffades tre döda inne i huset, vilket är ovanligt sett till denna plats, då mycket få kvarlevor av människor har påträffats på Uppåkraboplatsen, och då framför allt i några enstaka gravar.

Jag kommer att genomföra en okulär besiktning och digital dokumentation med hjälp av kamera av keramiken som hittats i sammanband med detta hus, och specifikt söka efter spår av användning, återanvändning och avfallshantering, genom skärv-variation, fragmentering och hanteringsspår. Jag kommer även att studera det rapporterade materialet samt publicerade artiklar som tillhör materialet från Uppåkra. Etno-arkeologiska studier som gjorts kommer att ge förslag på tolkningar i ett praktiskt hänseende, för jag kommer även att göra sammanfattande tolkningar på hur keramiken som studeras kan ha brukats. Dessa kan vara till hjälp när jag diskuterar vilken typ av användning som är synlig på keramiken, och hur denna användning i förlängningen har påverkat avfallshanteringen. Har keramiken återanvänts, och därmed sparats på olika platser för detta ändamål? Kan keramikens fragmentering visa vilken typ av keramik som ev. återanvändes och har denna keramik en annan typ av fragmentering än den som hamnade direkt på avfallshögen?

2.1 Avgränsningar

Beslutet att bara använda materialet från just detta hus fattade jag dels på grund av möjligheten att diskutera kontexter kring ett branddrabbat hus, samt att den stora mängd material som finns från hela boplatsen är av för stor omfattning för att gå igenom i denna studie. De kulturlager som grävdes ut 1934 av B-M Vifot, är eventuellt samtida med Hus 21, men det är viktigt att klargöra är att jag ej kommer att använda mig av den undersökningen, vilket beror på att det dels råder oklarheter kring dess datering samt att lämningen inte undersöktes i sin helhet (se Vifot 1936). Den nu reviderade tolkningen gjorde gällande (se Lenntorp 2008) att de lerlager som Vifot grävde ut t.o.m. skulle ha tillhört samma hus som det som senare döptes hus 21. Men detta är alltså inte fallet, det huset var placerat längre västerut, närmre det som idag är en bondgård från senare delen av 1900-talet.

2.2 Källkritik

Ett källkritiskt problem med materialvalet är att det inte kan ge mer än en övergripande inblick i hur keramiken ter sig i Uppåkra, eftersom så mycket material från flera olika perioder finns, och för att detta material hitintills tolkats tillhöra endast en av de perioder som boplatsen var aktiv, yngre romersk järnålder. Men samtidigt har så pass lite av materialet överhuvudtaget studerats i detalj, vilket betyder att all ny information har potential. Tyvärr dokumenterades huset inte i sin helhet, norra gaveln påträffades inte och har förmodligen inte undersökts ännu. Detta är naturligtvis också ett källkritiskt problem för min undersökning, eftersom fynd som har kopplingar till huset inte kan undersökas, samt att utan vetskap om husets totala längd är det möjligt att tolkningar gällande indelningar och avfallsaktivitetet i huset blir komplicerade att göra. I Uppåkras kontext är keramiken en stor fyndkategori som kan berätta mer om människorna än bara vilken form på krukorna som

användes eller vilka spektakulära föremål som producerades och användes här. Allt arkeologiskt material som studeras är avfall på ett eller annat sätt, vilket jag kommer att diskutera längre fram. Ordet avfall kan här ha många betydelser, beroende på om det har deponerats med vilja eller av misstag, men materialet används ju inte längre, och kan därför anses vara avfall. Ett annat källkritiskt problem är att en del av materialet inte gick att finna på magasinet vid undersökningstillfället, och därför inte kunde undersökas över huvud taget, samt att det inte sker någon systematisk inmätning av keramik i fält, annat än om ett helt kärl påträffas (eller möjligtvis en avsiktlig deponering av många skärvor på samma plats). Detta försvårar en diskussion om deponeringar och ansamlingar av skärvor som eventuellt kan kopplas till varandra. Det blir svårt att göra en rumslig analys om ex var människor som rörde sig i huset och runt omkring det har valt att placera sina eventuella avfallshögar/gropar.

3. Teoretiska perspektiv och ställningstaganden

Flera teoretiska perspektiv kan användas, dels ett som utgår från empirisk data, som är en mer konkret arbetsmetod och som för mig innefattar att samla data om materialet. Ett mindre strikt kan vara att beakta olika tolkningar om material och plats, eventuell social status och reflektioner över hur ett material, i detta fall keramik, kan genomgå en förvandlingsprocess från produktidé till slutligt arkeologiskt material. Modellen till höger demonstrerar hur ett empiriskt tankemönster kan se ut (se figur 4), på ett schematiskt och illustrativt sätt. Alltså är förvandlingsprocessen det som intresserar mig i detta material, och jag kommer att kritiskt ta hjälp av gjorda etno-arkeologiska studier, studier om materiell kultur och beteende-arkeologi när jag diskuterar relationer mellan subjekt och objekt, och bygger upp kategorier för avfallshantering. Jag kommer att diskutera hur avfall påverkar hur vi använder en plats, men också hur vår platsanvändning påverkar avfallet, och vad som avses med avfall. Mitt fokus kommer att ligga på hur keramiken kan möjliggöra en diskussion om avfallshantering, i en hermeneutisk-empirisk forskningsprocess. För att vara medveten om mina tolkningar tillämpar jag reflexiva metoder och tankemönster. Mestadels beror detta på att reflexivt tänkande i sig själv kan leda till nya tolkningar.

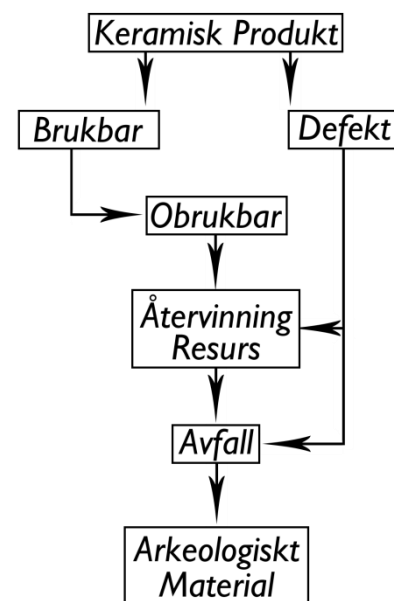

Fig.4. Empirisk tankemodell som använts i projektet (ill: författaren).

3.1 Etnoarkeologi & beteendarkeologi

Etno-arkeologi anses ibland vara en forskningsstrategi, snarare än en teoretisk utgångspunkt (Lane 2006). Det är en kombination av antropologiska metoder av studier av deltagare och vanliga arkeologiska tillvägagångssätt för dokumentation av en plats, dess strukturer och artefakter (a.a.). Idag är det kanske mera vanligt att forskare är intresserade av etnografiska och empiriska metoder och den problematik som kan uppstå, och skriver gärna om dem utan att själva utföra dessa

tidskrävande postmoderna etnografiska metoder (Alvesson & Sköldbberg 1994:316). Detta inkluderar även mig, eftersom jag kommer att läsa och diskutera etno-arkeologiska studier som gjorts, men kommer inte att genomföra någon sådan själv. Jag kommer även att tillämpa det som Alvesson & Sköldbberg själva tycker är viktigt, nämligen att ha fokus på tolkningarna snarare än data. Men empirisk data är ju knappast oviktig för det, utan är högst nödvändigt som utgångspunkt.

James Skibo skriver att etno-arkeologins styrka ligger i förmågan att observera beteende direkt (1992:24). Fast de samhällen som studeras är ju fortfarande aktiva, det är inte de förhistoriska samhällena som arkeologer studerar. Tyvärr är ju Uppåkras invånare inte tillgängliga för kommentarer angående detta, och det är inte heller några andra förhistoriska samhällen. Dessutom är det ofta en viss typ av samhällen som studeras, gärna stamsamhällen i Afrika eller Sydamerika och som ofta anses leva mycket "enkelt" och "nära naturen", beroende på vad man jämför dem med. Säkerligen skulle det även uppstå problem om en av dessa moderna studier överfördes på förhistoriska människor som befann sig på ungefär samma plats. Det är alltså nödvändigt att reflektera över hur realistisk en sådan överföring kan vara. I någon form så är denna typ av "arkeologi" en försiktig flört med evolutionistiska tongångar, som gick (går?) ut på att dagens samhällen har "utvecklats", eller gått framåt helt enkelt. Men oavsett så anser jag att denna typ av studier kan vara till viss hjälp när vi diskuterar förhistoriska samhällen, däri ligger motsatsförhållandet som jag oftast arbetar efter. De studier som oftast diskuteras inom etnoarkeologin är gjorda i agrara samhällen som i många aspekter av sitt dagliga liv är självförsörjande, men där den moderna, industrialiserande världen knacker på dörren. Detta är en situation inte helt olik den som järnåldersbefolkningen stod inför här i Skandinavien, där kristendomen och medeltiden med uppförandet av städer stod för mycket av den kommande förändringen. Men istället för att bara möjliggöra en överföring av etnologiska studier på förhistorien, ser jag denna typ av forskning som förslag på olika tolkningar. Men eftersom det på ett vis ingår att i princip "välja och vraka" bland företeelser, kulturella och/ eller beteendevetenskapliga, så förblir det motsägelsefullt med den typen av jämförelser och mottas därmed med skepsis av många arkeologer (Walker et al 1995:3).

Beteendevetare, däremot, diskuterar hellre beteende-processer än kulturella fenomen, och i *Expanding Archaeology* framför författarna det i ämnen som social makt, kön, ritual, materiell kultur, ekonomi och teknologi (se Skibo et al 1995). Walker föreslår själv en utvidgning av etno-arkeologisk forskning för att på så sätt inte tappa bort möjligheten att upptäcka beteende-mönster i relationen mellan människor och ting (Walker et al 1995:4). Här hörs en del kritik mot etnoarkeologiska studier, och den eventuella förenklingen av människors beteende gentemot tingen i deras omgivning. Men jag anser att "beteende" och "kulturella fenomen" inte kan separeras på detta sätt, annat än om man påstår att människor är totala slavar för sin omgivning i ett kulturkoncept, istället för att de agerar efter en kombination av företeelser som finns invävda i de individuella omständigheterna.

3.2 Människor och ting

På engelska används oftast uttrycket "Material Culture" för materiell kultur, vilket innefattar de relationer som människor har med sina objekt, eller saker. Det har blivit alltmer populärt på senare år och diskuteras ofta i samband med så kallad materialitet och identitet. Tanken är att alla människor, oavsett bakgrund har en eller flera relationer med de saker som finns runtomkring; keramik kärl, verktyg, vigselringen, kistan osv. De kan vara viktiga, oviktiga, nödvändiga, lyxiga, användbara, dekorativa, symboliska etc. Vesa Pekka Herva (2010) refererar till denna typ av forskning

som "relations- ontologi", när han diskuterar tidigmoderna Finland och hur människor var medvetna om omvärldens relationsbaserade konstitution. D.v.s. materiell kultur applicerat på eftermedeltida material från ett samhälle, där i detta fall folketro influerade människors relation till sina hus och saker hur sakers livshistorier kan skapas (a.a.). Egentligen är materiell kultur och beteendearkeologi inte två separata teorier utan den ena består av den andra, på så sätt att inom den forskning som handlar om materiell kultur, diskuterar man alla de ovanstående ämnen och beteendevetenskapliga skäl bakom att relationer mellan människor och ting ser ut på ett visst sätt. Enligt Hodder används flera perspektiv, dels de två här ovan, men också ekologi, och i viss mån, biologi (2011). Han menar dock att om fokus ligger alltför mycket på kopplingen mellan endast kultur och biologi i relationen mellan människor och ting, glöms i regel tingen själv bort. Tingen måste belysas, i det att de inte skulle finnas om det inte vore för människans behov att skapa dem. Denna "tilltrassling" av kultur och biologi pågår konstant och allt vi är och gör är en del av den(a.a).

3.3 Reflexivt tänkande

Enligt Ian Hodder är tolkningar alltid närvarande, oavsett vad vi gör när vi bedriver arkeologisk forskning (1999:67). Vi väljer ut information i förhållande till de kunskaper vi redan bär med oss, även vid upprättandet av fyndkataloger etc. Samtidigt måste vi acceptera att andra människor kan göra andra val och därmed andra tolkningar (a.a.). Att synliggöra den individuella forskaren, dennes arbetsätt och tankar, blir därmed viktigt inom reflexiv arkeologi; både på ett teoretiskt och på ett metodiskt plan. I artikeln "*Life history of a potsherd*" gör författaren en etnografisk studie med den grävande arkeologen som utgångspunkt. För att visa hur det arkeologiska materialet, eller tingen, kan ha multipla betydelser beroende på arkeologens utgångspunkt, diskuteras hur själva utgrävningens processen är tillfällig, flytande och flexibel (Holtorf 2002). Han menar här att tingens livshistoria inte avslutats då de hamnat i marken efter användning, utan fortsätter med de aktiviteter som sker med dem idag; de fortsätter att leva genom att vi gräver ut dem, tvättar, sparar, ritar av, ställer ut och tolkar/omtolkar dem (a.a.). Han för en intressant tes om att det liv tingen levde innan de upptäcktes egentligen är något som kan komma åt, utan livshistorian skapas helt och hållet av oss, nu. För att demonstrera detta gjordes en komplicerad studie där varje enskilt moment under och efter utgrävningen av en skärva dokumenterades. Problemet är bara att skulle denna arbetsmetod tillämpas på en större skala skulle det uppstå stora frågetecken om huruvida arkeologin överhuvudtaget har något egenvärde, eftersom vi ändå inte får reda på fakta? För att inte tala om det enormt tidskrävande i att dokumentera varje moment i en arkeologisk undersökning. Emellanåt är det exempel så som detta som gör att den ytterst spännande reflexiviteten mest känns betungande, om den ska omsättas i praktiken. Kanske kan kritiken mot etnoarkeologin tillämpas även här, nämligen att intervjuer och studier av aktiva människor förväntas förklara skeenden för den som analyserar, genom att blottlägga generaliserade beteenden och kulturella företeelser (Hodder 1999:73).

4. Avfallshantering

Det arkeologiska materialet som dokumenteras och grävs ut är avfall – på ett eller annat sätt. Arkeologerna hittar det som förhistoriens människor tillverkat och använt, och återanvänt. Det som blir kvar av deras ting är rester av sådant som kan ha blivit kastat efter att det blivit uttjänt, tappat

eller deponerat. På boplatser och i hus är ett samhälles aktivitet särskilt stor och tappade eller nedlagda saker genomgår mycket slitage av trampande fötter och tassar, samt erosion av väder och vind både före och efter platsen inte används längre. Detta märks extra tydligt på keramiskt material, då det under järnåldern ofta har samma färgskala som det underlag människor rör sig på, ex packade ler- och jordgolv och gårdsplaner, och trasiga bitar kan ha varit svåra att skilja från underlaget. Det keramiska materialet är därför ofta mycket fragmenterat men kan ändå ge god information om hur en plats utnyttjats.

Avfall som sådant är en betydande del av det moderna samhällets diskussioner som gäller miljö, och det verkar ju logiskt, eftersom det blir allt viktigare att förstå hur resursutnyttjande påverkar vår miljö, sett både till förhistorien, samtiden och inför framtiden. De tankar, regler, associationer och tabun som finns när det gäller sortering och placering av sopor, fanns säkert hos förhistoriska människor också, fast de kan ha sett annorlunda ut (Toreld 2005:64). I visst mått diskuterar man inom arkeologi detta moderna perspektiv att hur människan lever nu även påverkar hur våra fornlämningar bevaras. Inom svensk miljöarkeologi, trots sitt namn, diskuterar man dock inte främst analyser gällande avfall och avfallsstrategier, utan fokus ligger på användandet av naturvetenskapliga metoder som kan tillämpas på arkeologiskt material. Ett exempel är hur det är möjligt att analysera matskorpor från ett arkeologiskt kärl för att få reda på vad det använts till och i förlängningen vilken mat som ätits på platsen. Ett annat perspektiv är att med hjälp av naturvetenskapliga metoder undersöka naturmiljön, som växter, vattentillgång och klimatpåverkan. Med hjälp av t.ex. pollen analyser, kol¹⁴ och mikroskopiska analyser av förkolnade rester av växter och mat kan en bra bild av landskapets utveckling och bruk växa fram (se t.ex. Lagerås 2007).

4.1 Avfallshantering i en arkeologisk kontext

Tack vare aktiviteter som resulterat i spilld gröt, bränt golv, övergiven härd med matrester, kol och tappade föremål, har det bildats avfallsdeponier som kan studeras, även om det bara är en liten del som finns kvar. Dessa leder sen till det som kan definieras som kulturlager av olika slag, vilka traditionellt utnyttjades som källa för uppsättningar av föremålstypologier, inom skandinavisk arkeologi (Lindell & Thomasson 2003:15). Eftersom materialet inte används längre, inte av de människor som skapade det eller av någon efter det, kan det sägas vara avfall. I ett samtidsarkeologiskt perspektiv med multivokalitet som grundstomme kan hävdas att ett föremåls livstid inte är över för att det hamnar i marken, och att det till och med får ett nytt liv då det tas upp i en arkeologisk undersökning (se ex. Holtorf 2002). Oavsett vad det är för material, så har dess primära användningssyfte upphört, i alla fall när vi pratar om föremål från järnåldern och tidigare perioder i historien. Oavsett om det är söndriga skärvor, fibulor eller kulturlager så är de en rest av mänsklig aktivitet.

Den viktigaste beståndsdel av detta avfall är de lager som benämns på olika sätt beroende på vilken aktivitet de speglar. Kulturlager, brandlager, stolphål och fyllningar har alla tillkommit efter både medveten aktivitet och omedveten aktivitet. Lindell & Thomasson menar att all aktivitet som resulterar i lager som kan bekräftas arkeologiskt, är medvetet anlagda, och att det är viktigare att ställa frågor om syftet bakom dess uppkomst, snarare än diskussioner om innehåll och avfallshantering (2003). Med detta menar författarna att alla spår egentligen kan sägas vara anläggningar som inte har tillkommit oavsiktligt. Detta vare sig det gäller en gårdsplan, ett hus eller någon annan mer abstrakt yta där människor har rört sig och oavsett vilket syftet har varit, så har det

funnits ett syfte. Men hur kan man diskutera ett syfte bakom en aktivitet som resulterat i ett visst arkeologiskt material, utan att diskutera vad det materialet är, och hur det har bildats? Ett syfte är relativt hypotetiskt, i den mån man inte har tillgång till en levande människa som kan berätta om anledningar bakom en viss aktivitet, och är alltså en mental företeelse som får praktiska genomslag. Det kan även finnas tysta och osagda syften, eller som på annat sätt inte är klarlagda, ex. om personen i fråga inte vet vad syftet är.

Varaktig bebyggelse anses generellt generera kulturlager, och har därmed inte betraktats som medvetna handlingar eller som rumsligt unika; fokus har legat mer på att diskutera kronologisk variation av volymen på lagren (Lindell & Thomasson 2003:19). Varaktig bebyggelse och tjocka kulturlager är också intimt sammankopplad med övertygelsen att de i sig är bevis för en stor befolkning, men troligen är det funktionen på en plats som avspeglas. Dessa funktioner speglar sedan praktiska orsaker såväl som sociala, också när det gäller avfallshanteringen. Hur avfallet har hanterats har haft praktiska, hygieniska, sociala och estetiska skäl, och konsekvenser.

På liknande sätt anses spatiala mönster av arkeologiskt material reflektera aktivitetsmönster och användning av en plats av de människor som var bosatta där. Etnoarkeologen Paul Lane ställer sig kritisk till detta när han listar tre huvudkategorier för tolkningen av avfall: primärt avfall (slängt på platsen för användning), sekundärt (på annan plats än där det användes) och "de facto", vilket är material som ofta fortfarande kan brukas men som lämnats på plats när en bosättning övergivits (Lane 2006). Dessa tre kategorier används också av Skibo (1992), och båda refererar till Schiffer 1976. Vidare finns det många fler processer som svarar för avfallsbildning; "caching, curation and recycling of materials and structures, accidental loss or deliberate deposition" (Lane 2006). Dessa kategorier kan säkerligen utökas till ännu fler, och jag tolkar det som att Lanes mål är att diskutera olika modeller för att studera avfall, då det inte går att bortse från avfallshanterings-processen. Uppåkraboplatsens datering och långa kontinuitet baserats på stratigrafi, kompletterande C¹⁴-dateringar och daterbara fynd. Ceremonihuset har visat sig bestått av minst sju faser som uppförts med nästan exakt samma placering och inbördes funktioner, under loppet av ca 700 år (Larsson & Lenntorp 2004:38). I en hallbyggnad på ca 40 m strax väster om det finns det rester av flera faser av liknande byggnader, hus 22-24 (Lenntorp 2008). De äldsta faserna av dessa byggnader är ännu inte helt färdigundersökta (mars 2012), men troligtvis har byggnaderna legat på samma plats från äldre romersk järnålder, till och med Vikingatid, och borde ha varit samtida med Ceremonihuset vid något tillfälle, om inte genom alla faser. Detta är en relativt lång period för valet att behålla placeringen av ett hus på samma plats. Om detta verkligen betyder att en kontinuerlig

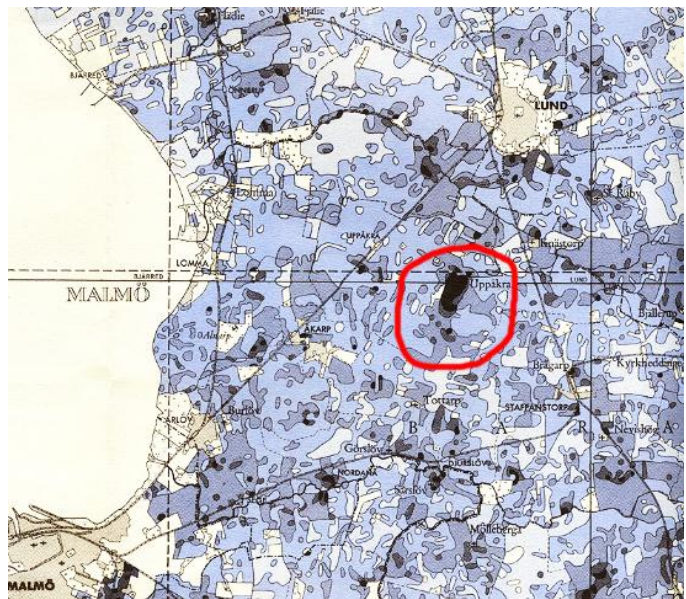

Fig.5 Utsnitt ur fosfatkartan. Uppåkra i mitten av den röda ringen. (Bild: uppåkra.se).

bosättning av husen har skett, eller om platsen helt enkelt har haft en välkänd funktion vars "rykte" man kunde utnyttja, är svårt att säga. Logiskt sett är det tänkbart att om det skett en ändring av funktion och/ eller användare, borde husets konstruktion också ha ändrats. Men det beror på vad den funktionen egentligen var, och om människorna på platsen överhuvudtaget tyckt det varit viktigt med yttre förändring eller "regimskifte" (om man talar om husets eventuella specialfunktion med center för kult och makt). Den frekventa ombyggnationen lär inte vara orsakad av naturligt sönderfall av byggnadsmaterialet, utan är snarare ett socialt upplevt behov av förnyelse (a.a). De många faserna berättar dessutom inte om de eventuella ombyggnationer som kan ha skett utan att man för den sakens skull även lade nytt lergolv, som sedan bidragit till den enorma lagerbildningen som var tydligt synlig i schaktsektionen. Ett problem som uppstår när bebyggelsemönstret antyder att det inte varit någon kulturell skillnad mellan de olika faserna, är att det blir lätt att tolka dem som sammanhängande och skapade av människor som brukat samma livsstil. Detta trots att det egentligen inte är möjligt att känna igen bosättning som skett på samma plats av en annan grupp, om inte livstilarerna skiljde sig åt signifikant (Lindahl & Matenga 1995:100).

Avfallshögar har också hjälpt till att skapa geologiska nivåskillnader i landskapet, både påtagliga som gravhögar och vallar på platta åkrar, men också mer diskreta som inte alltid känns igen med blotta ögat. Uppåkra bedömdes redan tidigt ha placerats på en platå i landskapet avsiktligt, men platsen har också i senare forskning bedömts ha höjts till följd av jordmassor som hämtats in (Anglert & Thomasson 2003). Och eftersom allt organiskt material packas ihop och krymper då det förmultnar, har nivåskillnaden varit ännu mer påtaglig under järnåldern än vad den är idag.

Genom avfallets geologiska komponenter, har det skett många upptäckter av förhistoriska boplatser genom fosfatkartering. Det finns begränsat med arkeologisk kunskap om de processer som sker i nedbrytningen av organiskt avfall från mänskliga aktiviteter, men det är troligt att de fosfatnivåer som kan mätas i jorden kommer från matrester innehållande ben och annat organiskt material (Blidmo 1995:10). De centrala delarna av boplatserna i Uppåkra har erkänt mycket höga nivåer av fosfat, se figur 5.

4.2 Avfallshantering i en samtidskontext

Det ligger förmodligen en nutida relation till avfall och sopor som är en av anledningarna att det inte är vanligt att diskutera arkeologiskt material i dess avfalls-hänseende, kanske på grund av den långvariga traditionen att försköna förhistorien. Sopor är kanske inte så sköna? Den moderna relationen till sopor är dock både negativ och positiv. De negativa skälen är kanske självklara; sopor luktar illa, består av sådant som ingen längre vill ha, är skrymmande och gammalt. Det som är positivt är när avfallet förvandlas till en resurs; biogas, kompost, el, isolering etc. Och genom att ge avfall olika namn som ovan, tar man bort den association som människor kan ha till skräpet som tar plats i köksskåpet. Förhistoriska samhällen har också utnyttjat sitt avfall som resurs, ex. kodynga som gödsel till grödorna på åkern, krossad keramik som magring i nya kärl, förmultnad jord och organiskt avfall som fyllning vid skapandet av nya aktivitetsytor.

Hur vi hanterar vårt avfall är också en socio-kulturell process. Under en studie om modern sophantering i USA, fann man att människor inte alltid gör som dem säger. Människor intervjuades om deras sophanterings-vanor, och sedan gick forskarna igenom hushållets avfall. Man upptäckte att den uppfattning som förmedlades genom samtalen om mängden mat, dryck och annat som

konsumerades och slängdes, inte stämde överens med det som framkom i deras sopor (Rathje & Murphy 1992). Detta indikerar att avfall representerar en verklighet som är kopplad till en plats, och inte mytologi (a.a:12). Vår verklighet består alltså av två världar, den mentala representationen (tro, attityder, idéer) och den praktiska tillämpningen som är representerad i det fysiska materiella vi lämnar efter oss (Hodder 1999, Rathje & Murphy 1992). De skäl till varför människor inte är helt medvetna om den konsumtion deras sopor representerar kan bero på både tabun och en vilja att följa "normen" om vad som anses vara "normal konsumtion". Men denna materiella existens kan även visa vår själsliga tillvaro, eftersom alla ting har en betydelse, hur triviala de än må vara. Dess värde ligger i den betydelse vi ger dem, och hur vi relaterar till dem, och ovanstående exempel vittnar om de parallella verkligheter vi människor lever i, med mentala och materiella funktioner.

I Sverige har denna typ av undersökningar kommit att benämnas soparkeologi eller samtidsarkeologi eftersom de studerar vår egen samtid. Rathjes arbete har inspirerat till utgrävningar på avfallsanläggningar i bland annat Ystad och Simrishamns kommuner, dock har de mest haft karaktären av metodstudier, då de diskuterat hur avfallet kan delas in utifrån material och aktivitet (Burström 2007:28). Andra exempel på samtidsarkeologi är torp-, industri- och bunkerarkeologi. Det har på senare år blivit vanligare att man anser att samtidsarkeologin är en disciplin i sin egen rätt och kan ge kunskaper och förståelse om hur materiella lämningar påverkar och berör människor (Burström 2008:7).

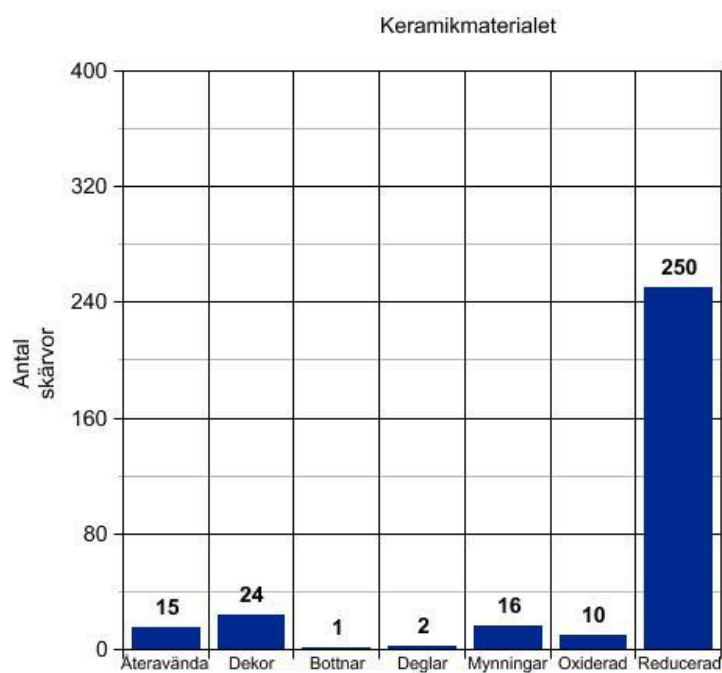

Fig.6 Det undersökta materialet uppdelat i kategorier.

5. Analysresultat

5.1 Materialet från Hus 21

Den keramik som undersökts här tillhör ett av de eventuellt flera hus som brann ner någon gång under 400-talet efter vår tideräkning. Husets undersökta lager delades in i grupper som består av sotlager och rester efter förkolnat byggnadsvirke (grupp 103), rester av lerklädd väggar som rasat in under branden (grupp 104) samt opåverkad lera, eventuellt från väggar, och kulturlager (grupp 109). Den sistnämnda gruppen har tolkats tillhöra huset byggnation och brukningstid, främst på grund av de kulturlager som påträffades, som visar på stampade jord- och lergolv. Utjämnings och

raseringslager tillhör också huset (grupp 103), samt ett lager som tolkats som markutjämning (grupp 102).

Totalt undersöktes 318 skärvor från alla grupperna, tillhörande en mängd olika kärl. Keramiken som sådan är kraftigt fragmenterad och övervägande reducerat bränt, med den karakteristiska sotiga svart-bruna färgen som oftast påträffas på keramik från järnåldern. Några kärl har tydligen bränts i en oxiderande miljö, men verkar ändå ha tillverkats av liknande lerkvalité som det övriga materialet. Från alla grupper har endast ett nästan intakt kärl påträffats, i vägglinjen till hus 21. Det är reducerat bränt och är daterat till Yngre Romersk Järnålder – Folkvandringstid (Lenntorp 2008). Ett kärl (fynd nr 9637) som bränts i en oxiderande miljö, troligen i en öppen brandgrop, påträffades med många skärvor inklusive mynning intakt, och kunde sättas ihop till ett kärl bevarat till ungefär 45 %. Försök till rekonstruktion har gjorts. Fyndet av detta kärl resulterade i att hela 21 % av keramiken från grupp 104 (raseringslager) är oxiderande bränt, vilket är en relativt hög siffra. Det påverkade även siffrorna för procent med dekor, vilket för denna grupp är 24 %, då kärlet är dekorerat med vågräta linjer mitt på bukpartiet. Sammanlagt består ca 5 % av alla skärvorna av mynningar, resten är troligen alla bukdelar, plus en och en annan degel samt en bottenskarva. Tabellen i figur 6 visar materialet indelat i de kategorier som jag valt att fokusera på i undersökningen. Om man utgår ifrån den väl spridda tesen att finkeramik under järnåldern var svartpolerad och reducerande bränd och hushållskeramiken mera flammig (ex. Hulthén 2010), så är det inte överdrivet stor andel i just detta material som kan anses vara "finkeramik". Det nästan intakta kärlet har inte varit möjligt att undersöka närmare, då det inte var placerat på magasinet vid undersökningstillfället. Det är ett

Fig. 7 Överst det lilla hela kärlet som påträffades i vägglinjen till hus 21 (Bild: uppåkra.se), och det oxiderade kärlet (Bild: författaren).

förhållandevis litet kärl, med en diameter på ca 10 cm. Kärleväggen är relativt tjock, åtminstone om det jämförs med det oxiderade kärlet här ovan, vars tjocklek är ca 4 mm. Det lilla svarta kärlet har en grov hänkel och ser ut som en liten rund kaffekopp. Jag skulle till och med vilja påstå att de två nämnda kärnen inte är gjorda av samma hantverkare, då stilen på dem är vitt skilda, och till synes även kunskapen om tillverkningsmetod. Dekoren på det orangea består av vågräta jämna linjer och det har skarpa facetter, medan det svarta har rundare och grövre former med pinnintryck runt buken. Troligen kan det även det orangea kärlet dateras till Yngre Romersk Järnålder, men detta är tyvärr ingen garanti för att de båda kärnen är samtida. Det lilla svarta påträffades i ett lerlager mot öst och tolkades ha deponerats i anslutning till väggen under husets brukningstid (Lenntorp 2008), det orangea påträffades i ett av raseringslagren och är eventuellt det som återstår av ett kärl som kanske gick i sönder då byggnaden rasade samman?

Största delen av materialet är bergarts-magrat, från mycket fint till mellangrovt. Relativt hög andel av keramiken var magrad med små korn och bestod av väl packat gods, dvs. låg halt av porositet, vilket tolkas som det fanns ett flertal kärl som var lämpliga att använda för matlagning, vilket bekräftas

av att flera fynd av matskorpor gjordes. Troligen är det finmagrade godset naturmagrat. Några få skärvor innehöll små röda prickar, vilket jag tolkade som chamotte-magring, som är små bitar av krossad, bränd lera. Endast några skärvor kunde med säkerhet tillföras käriform och storlek, då storleken på skärvorna i sig själv inte talar om detta. Små skärvor kan vara ett käril som trillat från hög höjd och därmed gått i fler bitar, eller legat exponerade för slitage från väder och trampande fötter. Det fanns inte heller någon möjlighet att utföra kemiska analyser av de skärvor med matskorpor som påträffades, vilket hade varit intressant. Dock kan användning bestämmas utifrån några generella premisser. Ex. så var fyndnr 9637 (oxiderat bränt, se figur 7) tämligen rent på både in- och utsida, och bör inte ha använts för matlagning. En sotfläck på utsidan av buken visar på kontakt med eld, vilket troligen skett i samband med själva branden. Kanske användes det för förvaring av små personliga tillhörigheter, det var inte särskilt stort, ca 12,5 cm i \varnothing och mellan 10-15 cm i höjd, beroende på utformningen av botten, som inte påträffades. Inga tydliga spår av rengöring kunde heller ses, vilket är vanligt på käril som använts till matlagning och servis, som kan ses på några av bilderna nedan i denna uppsats.

Glättad yta fanns på stor del av materialet, även några exempel på en hårdare polerad yta finns, och majoriteten av dem fanns bland mynningarna, som i flera fall var av svart hårdbränt gods. Polering är ett sätt att göra godsytan mer vattentät, och lättare att diska (Stilborg 2002:25, Skibo & Schiffer 2008). Ibland anses glättade käril först vara slammade, för att sedan glättas eller poleras med en slipad sten, eller en bit läder. Det är dock inte nödvändigt att slamma först, utan det räcker med att vänta tills kärlet är läderhårt. Slamning har antagligen oftast skett då kärlet fått en ostrukturerad och ojämn yta, för då kan det vara svårt att få till en bra glättning, utan att kärlet går i sönder. En effektiv polering på ett något fuktigt gods kan ge samma effekt som vid slamning (Skibo & Schiffer 2008).

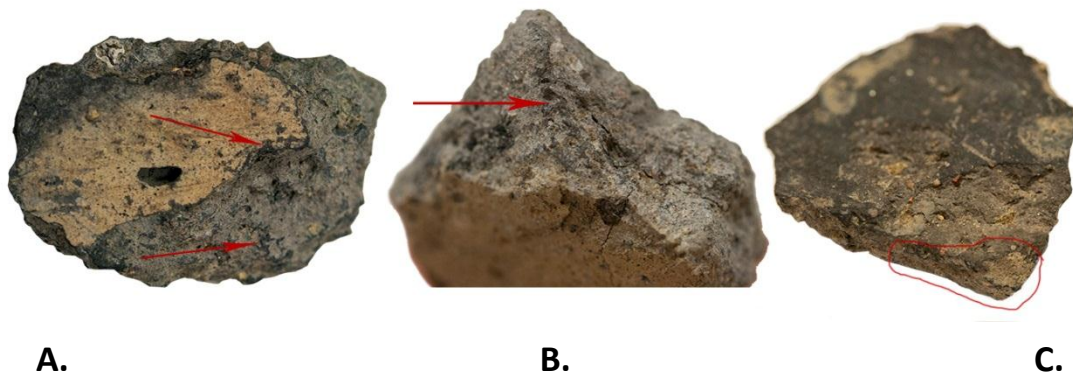
5.2 Spår av återanvändning & återvinning

Flera skärvor bar tydliga spår av återanvändning. Totalt påträffades 15 skärvor med eventuella spår, vilket är ca 7,5 % av all keramik från Hus 21. Hur detta förhåller sig till hela boplatsens keramikmaterial vore intressant att reda ut. Med återanvändning syftar jag på märken som tillkommit efter att skärvorna från ett trasigt käril har kunnat användas som verktyg, och då fått ett annat användningsområde än vad det var tänkt från början. Ett antal spår har analyserats och jag har sökt efter återanvändning enligt några av de premisser som Semenov ställt upp i sin *Prehistoric Technology* (1964), och av Stilborg (1999), samt Shamanev (2001). Återanvändning kan ses på en skärva som fått slitspår som inte antas tillkommit från kärlets vanliga användning, som kokkäril eller förvaring. De ses i form av kantmärken på och rundning av eggen, linjeringar (vertikala i förhållande till brottytan) och glans- och poler-bildning. Några av dessa spår kan, enligt Shamanev, som själv undersökt en skärva från Uppåkra som återanvänts som djurhudsskrapa (2001), ses med hjälp av mikroskop av olika slag, men jag har endast utgått från det som är synligt med blotta ögat. Till min hjälp har jag dock haft digitalkamera, för att kunna zooma in och studera objekten ännu närmre.

Till en början var det svårt att skilja mellan vanlig fragmentering och spår av återanvändning, och i vissa av fallen är jag inte heller helt säker på resultatet. Genom att jämföra de olika typerna av fragmentering kunde jag ställa tänkbara scenarion mot varandra. Det verkar som att keramik som fragmenterats på grund av väder, vind, erodering och slitage såg något annorlunda ut jämfört med det material som var återanvänt. Skarpa brottytor tolkar jag som "vanlig" fragmentering, dvs.

kärlet/skärvan har gått i sönder på grund av olyckshändelse eller nedtrampning etc. Själva kanten på skärvan kan vara både jämn och ojämn, men bär inga spår av polering, som sker efter att skärvor rört sig mot ett annat material med tryck, och därigenom fått en något blank yta eller en yta som ser slipad ut. Denna ändrade yta sker naturligtvis också under vanlig användning under kärlets livstid, men påverkar inte brottytan efter att kärlet gått i sönder. På en skärva som utstått vanlig fragmentering syns ofta magringen väl. Det borde dock vara möjligt för friktionsspår att uppstå på keramik som påminner om de diskuterade ovan, men det skulle krävas experimentella studier för att få detta bekräftat.

Bildexempel återanvändning

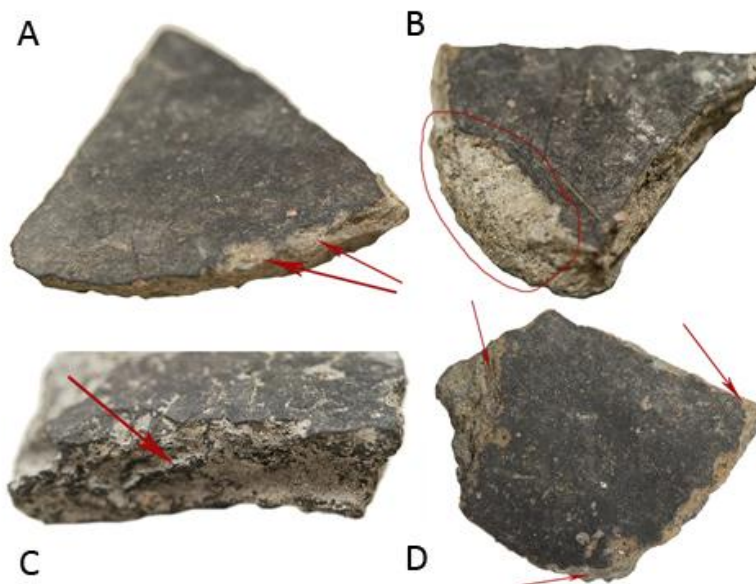

A.

B.

C.

Fig. 8 Skärvor med spår av återanvändning från grupp 109. Skärva A. med spår av polering (ID 208640), vilket också syns på B., samt slitage av ytan intill brottytan, (samma ID). Skärva C. visar även den slitage-spår (ID 210165).

A

B

C

D

Fig.9 Grupp 104, ID 210168. Notera den tydliga skrapepeggen på skärva A. & B., samt den något polerade brottytan på skärva C.

A.

B.

C.

Fig.10 Grupp 104 (ID 210182). Skärvan till vänster (A.) har en något rundad egg, den i mitten (B.) polering och sedan en skärva med en något rundad egg samt spår av ett eventuellt underlag som skärvan använts till eller på (C.). Den första är hårt bränd och borde ha lämpat sig väl att användas som skrapa av något slag.

5.3 Spår av användning

Spår av användning kan vara intorkade och brända matskorpor från matlagning, förvaring och bryggning av t.ex. öl. Det kan också vara spår av de slevar och dyliskt som användes för att röra runt i kärlet, och dessa syns som små, tunna linjer som oftast går kryss-kross lite här och var. Dock har jag varit kritisk i bedömningen av dessa spår, då de lätt kan förväxlas med spår som härrör från det slitage skärvorna naturligt får utstå, dels från bökande djur och trampande fötter, men också från att ligga i marken så pass länge, och även från arkeologens verktyg i fält. Det är lätt hänt att skärsleven slår emot keramik och andra fynd i fält, särskilt som denna typ av keramik ofta har samma eller liknande färg som jorden i övrigt.

A.

B.

Fig.11 Grupp 102 (ID 209874 & 209599). Skärva B. bär spår av användning som skapat en tvärrandig egg. Till vänster (A.) en polerad, missfärgad yta.

Bildexempel användning

A.

B.

Fig. 12 Grupp 104 (ID 210168). Spåren på skärva A. är troligen både från användning (överst), och från slitage eller skada orsakad under utgrävningen (under). Skärva B. Grupp 102 (ID 209727). Linjerna här är relativt djupa och har antagligen tillkommit antingen i tillverkningsprocessen, innan kärlet varit helt torrt, eller av något verktyg.

5.4 Spår av rengöring

Faktiska spår av rengöring/diskning har påträffats. De är synliga som många fina linjer, något ojämnt fördelade med oftast dragna horisontellt längs med kärnväggen (Skibo 1992:21f). De har troligen uppkommit då man rengjort kärnen med småkornigt grus eller sand, som legat i ena handflatan medan kärlet snurrats med den andra handen. Grus som rengöring är en effektiv metod för att få bort matskorpor från insidan, särskilt om de är fastbrända. Om gruset är tillräckligt fint borde kärnväggen inte bli alltför skadad. Det är möjligt att denna teknik endast brukades efter att kärlet använts upprepade gånger, när det till sist blivit för svårt att få bort matresterna endast med hjälp av vatten och ex. halmstrå.

A.

B.

Fig. 13 Grupp 102 (ID 20907 & 209873). Spår av matskorpa. På skärva A. syns klara spår också av rengöring med sand/grus *under* beläggningen av skorpa

Bildexempel rengöring

A.

B.

Fig. 14 Spår av rengöring med grus syns genom de vågräta fina linjerna längs med båda skärvornas böjning, som skurit igenom matskorpor. Grupp 102 (ID 209873 & 209807).

5.5 Övrigt

Många andra spår kan finnas synliga på keramik-skärvor. Ett exempel är avtryck från textil, detta sker vanligen när godset ställts för att torka på en bit tyg innan bränning. Ibland kan också ett kärl viras in i fuktigt tyg om det till exempel är mycket hett och soligt, på detta sätt kan kärlet låtas torkas gradvis, för att inte spricka. Ett annan vanlig användning för tyg i samband med keramik-tillverkning, är när

dekor ska tillsättas på någon del, och naturligtvis kan textiltrycket i sig själv användas för dekoration på kärnväggen. Jag hittade inget självklart exempel på textiltryck just från hus 21, men ett fint som påträffats inte långt därifrån 2007, se figur 17. På denna skärva verkar det även finnas skorpa från något organiskt kvar (ovansidan på skärvan på bilden är tolkad som kärlets insida), så eventuellt har man förvarat något organiskt i denna kruka, kanske invirat i ett stycke tyg. Två bitar från samma kärl, som påträffades i olika lager, har slitits hårt. De har dessutom samma, trekantiga form till följd av användningen av dem. Tydligt var detta kärl extra lämpligt/omtyckt för en viss typ av återanvändning, kanske som ett mindre verktyg.

Bildexempel övrigt

A.

B.

Fig. 16 Oxiderad keramik daterad till YRJÅ, påträffad i schakt en bit öster om Hus 21. (skärva A. har fynd nr 8993).

Fig. 17 Skärva med textilavtryck, påträffad 2007

6. Diskussion och slutsatser

Genom att studera keramikmaterialet från och runt Hus 21 samt de kulturlagerformationer som omger bopplatsen, har jag kunnat skaffa mig en bra bild av tänkbara strategier för avfallshanteringen där. De tolkningar som platsens föremålskategorier och kulturlager har gett upphov till, gav en intressant ingång till det som jag studerat, det vill säga massmaterialet som en sorts "ledartefakt" för

vardagslivet. Detta gäller i synnerhet det keramiska materialet. Nedan kommer jag att sammanfattningsvis svara på frågeställningarna, för att sedan diskutera de olika kategorierna.

1. Hur kan vi med hjälp av keramiken från Uppåkra få veta hur människorna där behandlat sitt avfall, i detta fall keramiskt avfall?

Genom att studera både keramiken och kulturlagren kan man dra slutsatser om att människorna som bodde och brukade Uppåkraboplatsen hade strategier för hanteringen av sitt avfall. Det är svårt att ge en tidsangivelse för hur dessa strategier varierat under de många år som platsen varit i bruk, då jag har studerat ett förhållandevis begränsat material. Men jag konstaterar att stora samlingar av avfall har skett, och utjämning av platsens ytor har skett relativt systematiskt, då de har upptäckts på flera nivåer. Avfallshögarna har troligen utnyttjats för denna utjämning, både då boplatsen var aktiv som sådan, och efter. Skrymmande högar av mat och hantverksavfall har funnits på olika platser runt om platån, där boplatsens centrum troligen har varit placerad. I detta fall har avfallet även varit en resurs för befolkningen.

Med hjälp av keramiken har jag tolkat att minst en samling med skärvor för återanvändning har varit placerad inne i hus 21, då en stor samling av många olika typer av kärl har hittats inom ett mindre område. Troligen har denna samling varit placerad intill väggen, för att inte tassar och djur ska komma åt och skära sig på dem. Ett flertal skärvor bedömdes ha återanvänts som verktyg av olika slag, och uppenbarligen har söndriga kärl inte kaserats omedelbart. I ett fall gjorde jag tolkningen att skärvor från ett visst kärl även varit särskilt lämpade för en viss aktivitet, som krävt en skärva av hårdare bränt gods. Vad detta kan ha varit är svårt att svara på, men en mindre skrapa av något slag verkar troligt. Vidare upptäcktes även möjliga spår av användning och rengöring av kärnen, något som är särskilt intressant ur arkeologiskt perspektiv, då detta hittills inte diskuteras mycket inom sagda forskning.

När det gäller användningen av kärnen som sådant, bedöms det att det i materialet från Uppåkra finns goda möjligheter för en diskussion om vad som egentligen är hushållskeramik och finkeramik, då det inte är klarlagt om dessa två kategorier verkligen har två olika användningsområden.

2. Vad påverkar hur avfall lagras, och hur kan keramikens fragmentering visa detta?

Hur människor brukar sina föremål och hur de slutligen förvandlas till avfall påverkar hur keramiken fragmenteras och hur avfall blir till. Deras syn på renhållning anses vara den viktigaste aspekten, samt den kvalité som keramik och andra föremål är tillverkade i. Naturligtvis kan man heller aldrig bortse från påverkan från naturliga avsättningsprocesser, som markens kemi och hur en plats brukas efter att den upphört som boplats. Keramikens fragmentering har därför flera orsaker. Det gods som är hårdare bränt har inte bara större tålighet då ett kärl brukas, det har också bättre bevaringsförutsättningar på Uppåkra. De skärvor som kommer från gods som är hårdare och eller oxiderat bränt, har visat sig ha bättre bevarad dekor, mindre slitage på brottytorna och de har dessutom varit till synes extra populära för återanvändning. Troligen är det så att den keramik som var mer porös inte bevaras lika bra framförallt på grund av att de användes tills de var helt sönder, var efter de hamnade bland skräpet. Fragmenteringen kan också bero på hur många människor som trampat på skärvorna då de legat exponerade, men detta är endast en förklaring. Antagligen är godsets bränning och kvalité en viktigare aspekt, då det inte är fastlagt att mycket skärvor betyder många människor, snarare är de renhållnings och avfallsstrategier som behöver diskuteras.

6.1 Spåren...

Keramik som fyndkategori och hur aktivt keramiska produkter användes har potential att berätta om mycket, inklusive olika hantverk och till matlagning, förvaring och som värmekälla. Populärt har varit att argumentera för den direkta kopplingen mellan social status och graden av komplexitet på föremål och byggnader. Detta är som jag redan nämnt, tydligt i diskussionen om Uppåkra som central plats med högst närvarande social makt i järnålderslandskapet. De vackra fynden, särskilt föremålen av ädelmetall, kulturlagrens tjocklek och djurbensavfallet har använts för denna diskussion i hög grad. Att koppla en stor mängd avfall blir därmed en metod att påvisa social status, och en bra utgångspunkt för att diskutera det antal människor som bott på och utnyttjat en plats. Mängden och hanteringen av avfallet har dock endast i begränsad form använts i diskussionen när det gäller Uppåkra. I det moderna samhället är det däremot vanligt att säga att mycket sopor talar för många människor, då detta kan bevitnas med egna ögon, så att säga. För att konsumera mycket måste man ha råd och möjlighet att införskaffa saker att konsumera. Kanske konsumtion inte är så enkelt dock, eftersom mängden sopor vi [den moderna människan i Sverige] lämnar efter oss också till stor del beror på den attityd som föregår konsumtionen och avfallet. Men från det moderna samhället, och även från senmedeltida förhållanden i Sverige, finns det många exempel på hur olika strategier gällande avfall påverkar det avfall som blir synligt. Undersökningar av ex. medeltida Lund har visat att förvaring av sopor och renhållningsattityder ändrades inte bara över tid och rum, men också delvis beroende på social status och yrke som påverkade hur mycket plats som fanns tillgängligt för avfall (Hållans & Andersson 1992). Ett annat exempel är Australiens urinvånare, som i hundratals år levt som en nomadbefolkning men nu tvingas förhålla sig till en mer bofast tillvaro i det moderna samhället. Detta har oundvikligen skapat ett behov av annorlunda strategier för renhållning och sopförvaring, som är helt nya för denna annars mycket mobila folkgrupp, och som har resulterat i synliga skillnader beroende på om människor är mobila eller bofasta (The Tropic of Capricorn, BBC, 2008).

Men den godtyckliga tolkningen att föremål som har hög grad av komplexitet och tids/kunskapskrävande produktionsmoment kan länkas till hög status (Hodder 1999:76) återstår. På detta sätt försöker arkeologer etikettera exempelvis gravar genom det presumtiva värdet på gravfynden. Ovanliga eller mycket detaljrika föremål anses särskilt statusbärande (Hodder 1999 efter Parker Pearson 1993). Med denna bakgrund är det lätt att förstå att även keramiken blir indragen i detta koncept. I princip är det bara i etno-arkeologiska studier om produktion och användning av keramik som det diskuteras ex. att tunn och jämn keramik är just det av olika praktiska skäl, varav deras lämplighet för lagning av viss typ av mat är en av dem, medan de kärl som användes till servering var förhållandevis enkel och grov. Detta med den eventuella betydelsen att social status gick att finna i det praktiska snarare än i det estetiska.

Under sina etnografiska studier i bland annat Afrika och Sydamerika, har Lindahl & Matenga (1995) och Skibo fokuserat på just hur viktig keramiken var och är för samhällen som fortfarande är helt eller delvis självförsörjande. Dels av praktiska skäl, för förvaring, transport och matlagning, men också av ekonomiska, då leran finns i jorden som gratis råmaterial. För förvaring och matlagning är keramik-kärl överlägsna jämfört med behållare som är gjorda av skinn eller trä och det är dessutom enkelt att ändra de fysiska egenskaperna beroende på användningsbehov (Skibo 1992:35). De faktorer som ändrar ett kärls användning är inte lätta att spåra eller förutspå, precis som det är

komplikerat att säga exakt hur ett kärl har använts genom att undersöka enstaka skärvor. Men etnografiska studier kan ge en fingervisning om möjliga användningar av både kärl och trasiga skärvor från dem, då forskning på keramikens tekno-funktioner fokuserar på både den tilltänkta användningen och den faktiska (Skibo 1992).

6.2 ... av användning

Skibo har gjort en tabell som demonstrerar vad han tittar efter då han undersöker "use-alteration", dvs. hur kärl förändras till följd av användning, denna tabell syns längre ner (figur 18). När en keramisk vattenbehållare gick sönder i en av byarna som studerades, ersattes den av ett stort riskärl, fastän de kärl som vanligtvis användes för tillagning av grönsaker och kött, men inte ris, också användes för att transportera vatten (Skibo 1992). Antagligen passade detta kärl bättre i storlek. På detta enkla sätt får saker konstant förnyade användningar, och dem kan det vara svårt att spåra i det arkeologiska materialet. En annan komplicerad faktor är att det kan vara svårt att skilja mellan det som lagades och förvarades i ett kärl med rester av sådant som har deponerats ovanpå, eller som kanske brukades som ytbehandling (a.a:40), ex. organiska material. Problemet kommer igen då man ska skilja på spår av avfallshantering och spår av användning, särskilt då trasig keramik hamnat i samma hög som övrigt avfall. Organiskt material avsätter också spår, men ett sätt att komma fram till en skillnad är att analysera de avlagringar som påträffas på skärvor funna i ex. en grop eller på något annat sätt i en samling. Om det finns ett mönster med fynd gjorda i grupp, som avsättningar på kärlets utsida (på kärldelar där detta går att avgöra), borde dessa ha tillkommit på annat sätt än från beredning och förvaring av mat. Påträffas de däremot endast på insidan, är det istället ett klart tecken på kärlets funktion. Här menar jag naturligtvis de skorpor som inte kan sägas tillhöra sot från härden, då de bör finnas i viss mån på utsidan av ett kokkärl. Utifrån det undersökta materialet gjorde jag inte tolkningen att påträffade skorpor tillkommit på något annat sätt än genom kärlets faktiska användning. Men det skulle eventuellt vara skillnad om man jämförde med hela boplatsmaterialet, då logiken säger att matavfall troligen inte förvarats eller avyttrats inne i huset. Detta på grund av lukt och eventuella problem med renhållning som skulle uppstå.

	Use-alteration	Non use alteration
Carbon deposits	Charring of food, sooting from fire	Charring or sooting from an unintentional fire
Organic residue	Contents of vessels	Organic matter from the soil
Attrition	Mechanical action of pottery use, non-mechanical action such as salt erosion or thermal spalling	Fluvial abrasion, freeze/ thaw breakdown

Fig. 18 Tabell från Skibo 1992:42
"Ceramic Alteration Framework"

Även tillverkningsprocessen lämnar spår på keramiken, i form av dragna fingrar och föremål som använts för att dra och jämna ut leran då ett kärl formades. Men dessa är möjliga att skilja från övriga föreslagna spår. Vanligtvis skulle jag inte säga att de små fina linjerna på kärlets insida, som exempel, är spår av tillverkningsprocessen, och jag tror att en slät yta är att föredra, för att underlätta

rengöring. Men det finns en möjlighet att andra funktioner än matlagning har skapat ett behov av en något räfflad insida.

Spår av användning inkluderar både de som tillkomit (matskorpor etc.) och avlägsnats i form av slitage av ytor och fragmentering. Keramikens tekniska kvalitéer influerar också spåren. Till exempel har keramik som bränts i lägre temperaturer mindre motståndskraft mot temperaturväxlingar, slag och slitage, och ytbehandlingsmetoder som slamning och polering påverkar hur ytan på kärlets väggar beter sig. Kalinga-keramiken är, precis som keramiken jag undersökt, bränd i låg temperatur, med ett max på ca 700°C. De kärl som fått avlagringar av mat och sot, visade att dess skorpor även kunde agera som ett skyddande lager till viss del, men var skydd minskade igen efter många gångers användning (Skibo 1992:113). Märken eller små gropar kan också uppstå när skedar rör runt inne i kärlet, vilket också kan tala om vilken typ av mat som kokats i den. Ris-kärl, som exempel, ställs bredvid elden med vatten (a.a), och lämnas i princip ifred till vattnet försvunnit. Kött och grönsaker, däremot, rörs om mer frekvent för att det inte ska brännas vid, och denna typ av matlagning borde följaktligen lämna fler spår efter sig på insidan av kärlet.

Mynningar är särskilt utsatta, och får gärna spår av slitage, särskilt om kärlet haft kontakt med marken under rengöring (a.a: 129). Det är alltså vanligt att de går sönder, de skadas lätt ex. då kärlet bärs emellan huset och tvättstället, eller flyttas omkring, och säkert också när flera kärl står nära varandra. Ibland lagas mynningen med hjälp av något annat material, och de trasiga bitarna slängs (Lindahl & Matenga 1995:103). De kärl som är mest utsatta på en boplats är de som används för matlagning. Konstant uppvärmning och nedkylning utsätter godset för termisk stress och är skadligt i längden (Stilborg 1997:79). Kärl som användes för förvaring hade ofta lite tjockare kärl-väggar och man bar inte runt på dem eller hanterade dem dagligen, och de var därmed utsatta för mindre risk (a.a.). Kärlen som användes dagligen och ofta däremot, brukades enligt vissa mönster (Skibo 1992), och daglig repeterad användning skapar slitspår på kärlen.

I Buhera var kärlen som användes för matlagning generellt tunnare än förvarings- och förrådskärl, och kärleväggens tjocklek kunde relateras till kärlets storlek. Små kärl hade tunna väggar och större hade tjockare (a.a:106,107). Att förrådskärl vanligen har tjockare väggar är en vanlig åsikt även bland arkeologer, eftersom de vanligen behövde vara större och därmed stabilare. Dock råder det delade meningar om s.k. serviskärl. Dels för att det inte är klart hur pass vanlig denna kategori av kärl var under järnåldern, men forskare har en tydlig förkärlek för att skilja mellan "finkeramik" och "brukskeramik", utan att i egentlig mening diskutera skillnaderna. Till kategorin finkeramik förs oftast de kärl som användes som gravgods, servis och förvaring i ceremoniella sammanhang, och i viss mån bjudkärl i andra sammanhang. Oftast är det de reducerat brända, finmagrade kärlen med tunnare väggar och polerad yta som anses vara finkeramik. Benämningarna hushållskeramik och finkeramik tycker jag för övrigt är lite vilseledande, då de antyder att finkeramiken inte användes i hushållet, det vill säga vid matlagning och, väl, även vid måltider? Men samtidigt anses finkeramik vara även serviskärl, och en servis hör till hushållet. Det är väl diskuterat i etnografiska och i experimentella studier, att keramik som är svartpolerad har bättre funktion för matlagning, då den bättre håller vattentätt, då själva poleringen för samman lerans porer, och gör den mindre porös. Grövre keramik släpper också lättare ifrån sig magringskorn, vilka inte är önskvärda i maten, så klart. Detta borde betyda att svartpolerat gods är för matlagning. Huruvida de också är för servis har troligen varierat från plats till plats. Men jag anser att diskussionen bör vara mer ur ett funktionsperspektiv, istället för att sätta hushållskeramik och finkeramik som två motpoler. Ett sällan diskuterat perspektiv är

dessutom huruvida den svartpolerade keramiken är polerad innan eller efter bränning, vilket skapar olika förutsättningar för arbetet med materialet, ur ett hantverksperspektiv (Botwid 2012-03-15).

Flera av mynningarna från detta material är av svart finmagrat gods, och de skärvor med dekor är av blandad art, både när det gäller magring och tjocklek. Jag misstänker att om de svartpolerade kärlen dekorerades i Uppåkra, så har denna dekoration suttit nedanför halsen, på bukdelen, eftersom dekor på mynningar är ovanlig. Som exempel har flera av de påträffade skärvorna av oxiderat gods som påträffats både i samband med hus 21 och i andra lager på platsen, detaljerad dekor just nedanför halsen. Även den lilla svarta koppen som tidigare diskuterats, har dekor på buken, i form av cirklar och runda pinn-intryck. Likaså är de skärvor med tydlig mat/jäs-skorpa av varierande slag, och en stor andel av dem är också dekorerade, så det går egentligen inte att säga att hushållskeramiken (förvaring, matlagning) inte är dekorerad eller svartbränd, och av liknande anledningar går de inte heller att definitivt bestämas som finkeramik. Ett tredje argument är att flera av mynningarna från Uppåkra, särskilt de som är av svartpolerat gods, tillsammans med den översta delen av halsen har en tydligt konvex form. Detta kan bero på att man använde flätade snöre eller rep att bära de varma kokkärlen med. Samtidigt har jag observerat att ett flertal av de grövre kärlen har mer parallella sidor med raka mynningar, antagligen är dessa från förrådskärl eller serveringsbyttor.

6.3 ... av återvinning & återanvändning

Både i Buhera-distriktet i Zimbabwe och bland Maya och Wanka i Mexico, har det påträffats att återanvändning av trasiga keramikvärl är relativt vanligt. Tillverkning av keramik är en investering i tid, pengar och varuutbyten, och troligen ville man ogärna slänga något som fortfarande kunde användas (Lindahl & Matenga 1995:105). Detta har konsekvenser för vilket arkeologiskt material som hittas i jorden. Sällan, särskilt i Uppåkra, hittas tillräckligt många skärvor för att hela kärl ska kunna sättas ihop, något som även var fallet i studien i Zimbabwe ovan. Den lilla svarta koppen från hus 21 var förmodligen fortfarande i bruk vid tillfället för branden; och det lilla orangea gick antagligen i sönder en tid innan branden och ställdes någonstans för att kunna fortsätta användas, på något sätt. Denna tolkning gör jag därför att skärvorna som tillhör kärlet var i relativt god kondition jämfört med det övriga keramikmaterialet. Dess brottytor var inte särskilt fragmenterade, och detta talar för att kärlet inte legat exponerat utomhus eller på golvet särskilt länge, om ens överhuvudtaget. Detta är intressant inte minst ur bevarandesynpunkt, då det egentligen betyder dels att kärlet inte var särskilt gammalt vid tillfället då branden inträffade, och dels att bevaringsförutsättningarna på platsen varit goda för skärvor som var hårt brända, detta kan för övrigt även ses i andra skärvor som hittats i samband med huset, och i närheten som också är oxiderade brända.

Vid några tillfällen har återanvändning av söndriga kärl påträffats i förhistoriskt material, förmodligen vid fler tillfällen än vad som stod att finna i litteraturen. Endast några få artiklar tar upp detta specifikt, desto vanligare är det diskutera återanvändning i en generell kontext, vilket tyder på att det finns en medvetenhet om denna typ av material. Vad innebär då återvinning och återanvändning i en arkeologisk kontext? Ibland hittas ting med klara tecken på att de fått en ny funktion efter sin ursprungliga användning. Det finns exempel på vikingatida mynt som återanvänts som smycke genom att ett hål borrades igenom det, eller smältes ner till hack-silver som kunde användas som betalning eller bli till nya föremål. Under medeltiden var det exempelvis mycket vanligt att stommar i t.ex. takstolar återanvändes, vilken lätt kan ses på att nya huggningar har gjorts för den nya passningen, ett flertal sådana exempel finns bevarade i takstolar i Bonderups kyrka i Skåne

(Bengtsson 2008). I det första exemplet har vi ett förlopp som inneburit helt nya användningsområden för silvermynt, medan det sista exemplet visar på en återanvändning som något liknande den ursprungliga. Återanvändning av söndriga keramiska produkter har förmodligen skett mestadels i ny form än ursprunget, bortsett från chamotte-magring.

Trots att det i litteraturen påpekades att chamotte inte kan ses med blotta ögat utan endast genom undersökning med mikroskop av tunnslip (Hulthén 2010, Lindahl m.fl. 2002), har jag ändå tolkat att vissa av skärvorna innehåller chamotte-magring. Under ett seminarium påpekades det också att de röda prickarna som ibland tolkas som chamotte mer troligen är järnutfällningar som skett under bränning av godset (Eriksson 2012-02-09). Dock faller järn inte ut förrän godset nått en viss temperatur, som överstiger den temperatur som sker vid keramik-bränning under järnåldern, och chamotte borde synas om skärvan som malts ner är högre bränd än godset i vilket det tillsatts (Botwid 2012-02-24). Detta eftersom ett gods som redan är bränt i högre temperatur inte kommer få signifikant ändrad färg under bränning av det vanligen reducerande godset. De bitar som innehöll magring tolkad som chamotte är alla brända i syre-reducerad atmosfär, och kommer troligen från samma kärl, eller eventuellt en serie med flera kärl som alla fick chamotte-magring. De röda prickarna är mörkt röda, och skiljer sig markant från den i övrigt observerade magringen, men uppförde sig på liknande sätt som krossad bergart, dvs. små korn stack ut från godset vid brottytan. Dock trillade några korn ut från en skärva, och efter att jag rullat dem mellan fingrarna tolkade jag det inte som bergartsmaterial, kornen hade inte heller den karakteristiska kantiga formen. Det är detta som ligger till grund för min tolkning av denna magring som chamotte. Eventuellt kommer den krossade keramiken från de enstaka kärnen som påträffats i Uppåkra av så kallad Terra Sigillata keramik. Den har en typiskt kraftigt röd färg med en glansig yta, som inte kommer från glasyr, och tillverkades vanligen i Romerska riket. Chamotte är en praktisk resurs att använda i nytt keramik-gods. Man utnyttjar ett tillgängligt råmaterial som dessutom gör att det nya godset får bra termiska egenskaper; det hanterar växlande temperaturer bättre (Räf & Stilborg 1991:1) än vanligt gods med naturlig magring eller tillsats av krossad bergart. Använd på detta sätt kan chamotte sägas vara ren återvinning snarare än återanvändning.

Några studier av återanvända skärvor från Uppåkra har gjorts, och Shamanev (2001) har även utfört experiment för att diskutera vad de kan ha använts till. Ett experiment, där beredning av skinn med hjälp av keramik och sten jämfördes, visade att keramik-skärvor inte är lämpliga att bereda färska och torra djurhudar med, då kanten helt enkelt glider undan (Shamanaev 2001:144). Däremot blir resultatet lite bättre om huden inte är fullständigt torr. Skärvan ger en slipande effekt med hjälp av sin magring, förnyar sig själv under arbetets gång och karakteriseras av en rundad eller relativt platt arbetsyta (a.a). Skärvor från gods magrade med stenkross som är jämnkornigt kan användas, det avgörande är jämnkornigheten (Räf & Stilborg 1999:38). Keramik med större magringskorn borde inte vara lämplig för ytberedning av fasta eller hårda material, då skärvan antagligen skulle falla sönder. Kanske användes de inom keramik-hanteverket, för att rugga upp den lina ytan innan kärnen hade torkat och blivit läderhårt. Ruggad yta, särskilt på större förrådskärl, underlättar förflyttningen av dem.

6.4 ... av avfallshantering

Keramikens status som massmaterial här och på andra järnåldersboplatser har säkerligen bidragit till diskussionen om centralplatser och deras placering i landskapet; både mentalt, socialt och praktiskt.

Detta eftersom många kärl borde betyda mycket folk? Denna tes har applicerats på Uppåkra och flera andra boplatser, i och med att keramiken här är så pass fragmenterad som den är, i artiklar av Stilborg (2003) och Dahlström (1999). Förstnämnda kopplar Uppåkras status som centralplats med ett större behov av förrådskärl och hantverk, jämfört med platser som tolkats som "vanliga boplatser", däribland Hötofta, samt att fragmenterad keramik tyder på hög grad av aktivitet (Stilborg 2001:123–141). Dock saknas det en diskussion här om hur en hög grad av aktivitet på ett område där det inte funnits någon keramik i närheten kan ses? Materialet måste vara närvarande i första hand alltså, vilket skapar ett dilemma, för jag anser att avfallshanteringen har mycket stor del i hur materialet bevaras för eftervärlden. De strategier som man utgått ifrån dikterar hur och framför allt vad som hittas arkeologiskt, i kombination med hur en plats har använts och hur många som använt den. Det finns starka möjligheter, anser jag, att ju fler människor som brukat en plats, desto mer avfall, och desto större behov av hanteringen av det avfallet. Detta kan i sig leda till att det faktiska avfallet, både det som från början lämnas och i förlängningen det som sedan kan grävas upp, faktiskt blir *mindre*.

Keramiken från Uppåkra kan generellt sägas vara mycket fragmenterad, det vill säga väl använd, söndrigt och trampat på då det till sist blivit avfall. Materialet från Hus 21 är inget undantag, och naturligtvis försvårar fragmenteringsgraden min undersökning och tolkning av skärvor som eventuellt varit återanvända. Många skärvor har vittrade ytor av att ha legat i årtal under öppen himmel exponerade för väder, vind och trampande fötter och tassar. Detta är särskilt tydligt på, men inte bara, på material som tolkats ha varit placerat på någon av de "utemiljöer" som alla gårdar har, där det sker mycket aktivitet av ovan nämnda. Ole Stilborg diskuterar och framför att fragmenterad keramik i princip alltid är en indikator på en plats med hög grad av aktivitet och i förlängningen menar han de antal människor som har använt platsen, även om skärvornas storlek och tjocklek också påverkar (se Stilborg 1997). Genom att räkna ut genomsnittlig storlek på de skärvor som hittats inom ett visst område ska man kunna upptäcka variationer i mänsklig aktivitet i tid och rum (a.a efter Lindahl 1986:86).

I samband med att hus 21s lerklinade väggar ramlade in har antagligen de tre döda hamnat under. Det har inte varit frågan om någon regelrätt begravning, och inte heller verkar de ha avlidit på grund av branden, så då återstår ju frågan om varför de inte togs ut efteråt? Det verkar som om brandresterna medvetet har täckts över med material från en närliggande avfallshög, eftersom tjocka lager med djurbensavfall och humus- material blandat ligger ovanpå. Troligen har närstående, eller någon annan, plockat till sig det som behövdes för en korrekt begravning, kanske på en helt annan plats, tillsammans med personliga och praktiska ägodelar som fortfarande kunde användas.

Av de sammanlagt 318 undersökta skärvorna, hittades 177st i samband med grupp 109, i södra delen av huset. Skärvorna är från flera olika kärl, minst 12 st. Detta område tillhör själva husets byggnation och användning, alltså där det skett mest aktivitet och kanske störst risk att kärl inte varit åtkomliga på grund av rasmassorna efter branden. Här fanns även den enda bottenskärvan som hittades, och flest antal återanvända skärvor. 7 stycken skärvor var dekorerade med linjer och några även med pinstryck. Tre saker verkar ha skett; några av kärnen har stått på golvet eller på annan plats nära eller intill väggen; någon tid efter branden har någon plockat till sig delar av ett eller flera kärl för att behålla, andra har man lämnat. Eventuellt har de lämnade kärnen redan varit trasiga, och kanske också så pass sköra att man valt att inte ta något från dem. Ett exempel här kan vara ett eventuellt lite större förrådskärl som lämnat många fragmenterade skärvor efter sig. I ID 208640 återfinns de

flesta av skärvorna från grupp 109, i en av dess grupper sorterade jag ut ca 80 bitar som kom från sammanlagt 9 (minst) olika kärl. Ett tredje skeende verkar vara en faktisk deponering, eller samling av skärvor från redan trasiga kärl, som placerats på ungefär samma plats. Om man nu gjorde så här, är det logiskt att placera en sådan ansamling nära väggen, där den lätt kan hittas och inte ligger och skräpar, med risk för att små fötter och tassar skär sig på dem. Det är inte lätt att veta hur en sådan deponering kan ha sett ut, men kanske använde man en annan, hel, kruka att lägga alla trasiga, men användbara, skärvor i? Eller så grävdes ett litet hål i golvet där dem placerades, kanske direkt under ett förråds eller sop-kärl? På Järnåldersgården som undersöktes i Fyllinge i Halland, finns det belägg för att man placerat en samling skärvor i en separat deponering strax intill en avfallshög, för att kunna återkomma till dem vid behov (Toreld 2003). Här har det också påträffats lertäckter som efter sin användning förvandlats till avfallsgropar för bland annat keramik (a.a.65 och däri nämnda verk). Det har inte påträffats några sådana i Uppåkra, enligt min kännedom, men det verkar logiskt att leran hämtades nära bopplatsen när det var möjligt, och kanske också att vissa typer av avfall hamnade i denna typ av gropar, som Ole Stilborg föreslagit (Stilborg 2003,2006). Om leran till gårdens väggar och eventuellt golv, hämtades nära skulle förmodligen hundratals ifyllda lertäckter hittas, alternativt skulle en större lertäckt ha hållits öppen. Detta med tanke på att några av de utgrävda långhusen på bopplatsen varit nära 40-50 meter långa, och bör ha krävt enorma mängder lera både till golv och till lerklining. Om en stor täckt har hållits öppen, borde detta vara relativt enkelt att känna igen om den påträffas i fält, då den borde skilja sig markant från omliggande sektioner. Ett alternativ kan också vara att de kan tolkas som gropus, ibland är dessa grävda ner i moränen, och en halvt täckt grop kan skydda täkten från uttorkning och att skräp ansamlas.

Det är naturligtvis spännande att få reda på var hantverket och matlagningen kan ha skett, var djuren hölls och var man hade sina sovplatser. Men rumsliga analyser av detta slag kan också medföra att placeringen av egentligen högst mobila objekt, som matlagningskärl, låser forskaren i tankar om rummets utnyttjande. Det kan aldrig finnas någon garanti för att arkeologiska objekt har använts på den plats där de hittas, särskilt med tanke på det tidigare påståendet; att allt arkeologiskt material är avfall. På liknande sätt är det lätt att spridning och tjocklek av kulturlager fastställer hur länge och till vilken grad en plats har utnyttjats. Med tanke på dateringen av Hus 21 och de på senare år upptäckta långhusen söder om (daterade till Vikingatiden och äldre), är det inte troligt att själva bopplatsen tagits ur bruk efter de bränder som drabbat platsen. Oavsett vad som varit den egentliga orsaken till bränderna, har människor byggt nya hus och fortsatt bosätta sig här. Naturligtvis är det bekymmersamt att säga alla människor som bodde på platsen vid brand-tillfället fortsatte att bo här, i en avbrottsfri kontinuitet, för detta är svårt att bevisa. Dels på grund av det faktum att kvarlevor av döda människor som lämnats i huslämningarna, samt att kulturlagrena tyder på att man inte byggt upp ett nytt hus på samma plats. Kanske förändrade branden gårdens struktur, och därmed användning. Kanske lämnade man gården för att senare återkomma och återuppta sitt liv, och kanske började man då med att ta bort och täcka över de lämningar som brunnit ner, och jämna till ytan, för att exempelvis nyttja den som gårdsplan?

Det vore intressant att diskutera avsiktligt startade "bränder" här för att få fram den intensiva färgen på leran, och vilket eventuellt syfte sådan bränning skulle kunna ha. Exempelvis skulle man kunna tänka sig en upphettning för att stabilisera och torka ut det annars blöta och feta materialet. Det som talar emot denna tes är svårigheten med att bränna en sådan stor yta avsiktligt, och att kontrollera

den så att intilliggande bebyggelse inte skadas. Om detta skulle vara möjligt kan det ha skett i samband med nedmontering och återuppbyggnad med nya stommar.

Att vara medveten om naturens och tidens gång och hur de påverkar förmultningen av arkeologiskt material betyder inte nödvändigtvis att man förstår sig på processen som sådan. Det är numera mindre vanligt att andra faktorer än människans påverkan egentligen diskuteras i samband med undersökningar, speciellt på platser från järnåldern. Om detta är en naturlig reaktion och önskan att komma ifrån naturdeterministiska begrepp inom arkeologin, är svårt att säga, men det går naturligtvis inte att frånga naturens inverkan på vilka beslut människor fattar. I vilket fall som helst är det människans påverkan som vi ju vill diskutera som arkeologer. I en artikel av DeSilvey, undersöktes en förfallen bondgård från modern tid. Hon visar ex en gammal karta som blivit tuggad på av gnagare, för att den lämnats kvar när huset övergivits. Detta för in ett intressant perspektiv på hur naturen utnyttjar och "tar tillbaka" material som producerats, använts och slutligen förkastas av oss människor. Denna typ av tillbakatagande, som all förmultning är då organiskt material åter blir en del av naturen, har också konsekvenser för hur arkeologiskt material sedan hittas och tolkas. Det finns även ett intresse för hur övergivna byggnader "tas tillbaka", detta syns inte minst i de senaste årens populära böcker med fotografier tagna enbart i och omkring övergivna hus, skolor och industrier (se Jörnmark 2007, Drooker 2007), och även inom den s.k. torparkeologin och framför allt byggnadsarkeologin är detta en viktig problematiserande forskning. Detta eftersom dessa faktorer påverkar byggnaderna ur bevaringssynpunkt, och detta är tydligare på stående byggnader än vad det är på utgrävda lämningar från äldre perioder som måste grävas ut, då återtagandet redan påbörjats och gått långt.

En viktig utgångspunkt man bör ha när man arbetar med kulturlager är att de i dem allra flesta fall förmodligen inte har uppstått av en slump. Medan artefakter kan betraktas som tappade eller bortglömda, och satta utanför sitt egentliga sammanhang, finns det ofta en medveten bakgrund till varför kulturlagren ser ut som de gör. (Johanson 2006:36). Men vad är slump och medvetenhet? En medveten handling kan leda till slumpmässiga förhållanden, och vice versa; då handlingen analyseras i efterhand.

Det finns en stor brist på balans i intresset för att arbeta med fyndmaterial respektive kulturlager, kanske ligger problemet i fältdokumentationen; kulturlagerbeskrivningar är mycket mer svårtillgängliga än t.ex. fynd och anläggningar (a.a:39). För min egen del fann jag också att det delvis var svårare att få grepp om de kulturlager som rörde huset, mina egna och andras "vittnesmål" till trots. Vidare menar Johanson, som skrev en uppsats om kulturlager i Uppåkra, också att den detaljerade information som de som arbetat i fält fått när undersökningen utfördes, ofta inte lyser igenom i rapporter och artiklar (a.a:38). Antagligen beror detta på den begränsade tid som finns tillgänglig för rapportskrivande under forskningsundersökningar, men också för att det inte finns utrymme att berätta om hur kulturlager kändes etc. Detta ska dock delvis finnas med på kontextblanketterna, men är i stort upp till den som skriver den individuella blanketten. Detta leder på sikt till att värdefull information försvinner, eftersom den endast egentligen finns tillgänglig hos levande människor själva.

De ovan nämnda grophusen är också ideala avfallsdepåer, om de ligger på lagom avstånd från den närmsta bebyggelsen. Dock räcker det med en placering av 50-100 meter ifrån boplatsen för att det inte ska upptäckas under en arkeologisk undersökning (Stilborg 2006:124). Men de mest arkeologiskt

kända avfallshögarna är kanske de sen-mesolitiska kökkenmöddingarna, som är kompakta högar med resterna från skaldjur och andra matrester samt hantverksavfall. De är resultatet av det som är typiskt för skaldjur i avfallshänseende: det som äts tar mindre plats än det som kastas (Burenhult 2003:221). Gödsel och benmaterial kan mycket väl ha varit en svår nöt att knäcka under Uppåkraboplatsens aktiva del, skrymmande avfallshögar har antagligen varit på tapeten på många byamöten. Dock indikerar kulturlagren att en strategi för avfallshantering har funnits. Då en svacka mellan kyrkogården och platån med huslämningarna strax söder om kyrkan undersöktes, påträffades ett 300m² stort lager som tolkades som en fossil markhorisont, bildad genom en kontinuerlig tillförsel av jordmassor under lång tid (Lenntorp & Lindell 2001:22f). Lagret bestod till stor del av gödsel som var tydligt skiktad, vilket utesluter att lagret bildats genom odling eller djurhållning (a.a.), då lagren blir mera omrörda.

Ny forskning har visat att 5000 år gamla avfallshögar, *middens* på engelska, kan ha hjälpt till att bilda några av de hundratals ö-formationer som finns i den kända nationalparken Everglades i Florida i USA. Dessa "trääd-öar" är ca 2 meter höga landplättar med relativt torr mark som finns överallt i detta stora våtmarksområde, och flera av dem innehåller keramik, matrester och kol (Livescience 2011-03-22). Människans aktivitet och därtill tillhörande avfall, har på denna plats hjälpt till att skapa öar. På liknande sätt har Uppåkraboplatsens invånare omformat det lokala landskapet genom sina avfallsaktiviteter.

Ett nutida exempel på avfallsstrategi är hur föremål med religiösa och symboliska betydelser sparas eller kastas enligt vissa bestämda premisser, hos nutida religiösa samfund. I Tucson, Arizona undersöktes avfallsvanor hos några synagogor, kyrkor och andra samfund i staden. I en synagoga fann man att allt från slitna böneböcker, skriftrullar och annat med ordet "Gud" på systematiskt begravdes i så kallade "genizahs", på den lokala kyrkogården, och dessa kistor delades med andra synagogor i staden (Walker et al. 1995:74). I en katolsk kyrka hade man bränningar av ceremoniellt avfall, samt nedgrävningar i trädgården intill kyrkan, av ex. söndriga keramik-kandelabrar (a.a.). Om man i Uppåkra har haft en gemensam avfallsstation för områdets byar är kanske tveksamt, men den förmodade ceremoniellt betydelsefulla depositionen av vapen är väl dokumenterad, tillsammans med några ovanliga föremål som tydligen grävdes ner inne i ceremonihuset (se Larsson 2004). Så en tradition med deponering av ceremoniella föremål har säkerligen praktiserats.

Avfall är det som alla människor lämnar efter sig, vare sig vi är medvetna om dess komplikationer eller ej. I det dagliga livet skapas normer, sociala relationer, identitet, och människans uppfattning om och relation till omvärlden. Skit och sopor kan inte ses enbart som symboliska (Hill 1995:5), det är oavsett ursprung ett restmaterial. Resterna av vardagslivet är det som bör studeras för att skapa en realistisk och mångfacetterad diskussion om den verklighet som förhistoriska människor levde i. Både symboliska (mentala) och praktiska aspekter är viktiga, och det bör vara i vardagslivet vi hittar dem, snarare än i "ridåer" skapta för omgivningen. Med ridåer syftar jag på tänkbara ceremoniella traditioner som lika mycket är till för omgivningen som de som utför dem. Även om jag poängterar att allt arkeologiskt material är avfall, så innebär inte det att allt avfall har samma betydelse på olika platser, under olika tider. Det finns uppenbart skilda skäl till varför något deponerats, exempelvis. Symboliska, religiösa eller praktiska skäl, spelar mindre roll för titeln avfall. Även om något inte kastats i egentlig mening, utan placerats av ett specifikt skäl, så anser jag ändå inte att det arkeologiska fyndmaterialet är i bruk längre, då personen som utförde handlingen eller dess efterlevande inte längre finns, för att ge handlingen en fortsatt mening. Detta är givetvis riskabelt då

man talar om repatriering av begravda skelett etc., men den diskussionen lämnar jag därhän. Och att konstatera att något inte har samma värde nu som då, betyder inte att det förlorat sin initiala mening, vilket ju är det som ska uttolkas ur det arkeologiska materialet. Avslutningsvis kan sägas att definitionen av arkeologiskt material som *avfall* även innefattar "situationsbundet" avfall, dvs. det som är rester av en specifik händelse, i detta fall var det en brand som låste föremål i sin kontext, men även planerade depositioner hör hemma här. Brandhuset som exempel är extra intressant också därför att det väl illustrerar hur flyktig vardagen är; ena stunden kanske kärl står på en hylla i väntan på användning, för att i nästa trilla ner, gå i sönder, brännas, bäras iväg av desperata händer, lämnas kvar; för att sedermera glömmas bort helt. Alltså är även denna typ av material avfall, även om det inte var det i samtidskontexten, innan själva händelsen.

6.5 Fortsatt forskning

Vikten av forskning på massmaterialen, och inte bara de sköna föremålen, är essentiell för få att en bättre förståelse för det vardagsliv som människorna under förhistoriska perioder levde. Med hjälp av fyndkategorier som avfall och kulturlager, kan vi göra detta. Det vore även intressant att sätta avfallshanteringen i ett ännu vidare perspektiv än vad jag gjort här, att jämföra i tid och rum, speciellt när det gäller tidsbrytningen mellan det vi kallar järnålder och medeltid. Under tidig medeltid ser vi förändrade avfallsstrategier, men antagligen hade de samma funktion som under järnåldern, det vill säga att bli av med soporna, och att utnyttja dem som en resurs, där detta var möjligt. Bättre förståelse av de naturliga processerna på en plats är nödvändiga för att möjliggöra en bättre helhetsbedömning av betydelsen av avfallshandling, praktiskt och symboliskt. En mera komplett genomgång av allt keramikmaterial från Uppåkra anser jag vara nödvändig, dels då ingen sådan gjorts, och dels för att platsens komplicerade natur och funktion har skapat lager som är oerhört omrörda, och att det råder en del förvirring hur lagren på platsen i stort hör samman i tid och rum. Andra föremålskategorier och deras eventuella status som avfall måste också beaktas, då det egentligen endast är genom att studera allt material från en plats som vi kan få en sammanhängande bild. För att få ökad insikt i de händelseförlopp som sker under och efter en boplats aktiva del, och hur bränder påverkar materialet i bevaringssynpunkt, måste studier av typen som skett i Lejre, fortgå. Det behövs ex. kunskap om hur olika typer av keramik och de leror de är skapta med, reagerar i olika jordar med skilda kemiska förutsättningar, och hur bränder kan ändra dessa förutsättningar, och därmed våra tolkningar om bruk, återanvändning och avfall. För att förstå vad avfall är måste man diskutera *hur* det har bildats. Alla beslut och faktorer som sker i processen mellan produktide och arkeologiskt avfall i marken bör vägas in och tas hänsyn till, i den mån det är möjligt. Etnografiska studier är definitivt användbara men bör endast tillämpas på arkeologiskt material då liknande fynd gjort i arkeologiska lokaler, inte bara som förslag till tolkningar på situationer som inte ens påträffats i förhistorien.

7. Sammanfattning

Genom att studera keramikmaterialet från och runt Hus 21 samt de kulturlagerformationer som omger boplatsen, har jag kunnat skaffa mig en bra bild av tänkbara strategier för avfallshandling där. De tolkningar som platsens föremålskategorier och kulturlager har gett upphov till, gav en intressant ingång till det som jag studerat, det vill säga massmaterialet som en sorts "ledartefakt" för

vardagslivet. Detta gäller i synnerhet det keramiska materialet. Jag konstaterar att stora samlingar av avfall har skett, och utjämning av platsens ytor har skett relativt systematiskt, då de har upptäckts på flera nivåer. Avfallshögarna har troligen utnyttjats för denna utjämning, både då boplatsen var aktiv som sådan, och efter. Skrymmande högar av mat och hantverksavfall har funnits på olika platser runt om platån, där boplatsens centrum troligen har varit placerad. I detta fall har avfallet även varit en resurs för befolkningen.

Inne i huset har minst en samling av keramikskärvor påträffats. Intill väggen, ur vägen, har ett kärl ställts, alternativt en grund grop grävs, för förvaring av trasiga skärvor med syfte att återanvända dem. Ett flertal skärvor med slitspår från både användning då kärlden var hela, och återanvändning av de senare söndriga kärlden, har påträffats. De spår från själva kärldens användning har kunnat ses i slitspår som pekar på rengöring med grus eller finkorning sand, och från spår som kan vara från matlagning, som märken på kärldens insida. Ett flertal matskorpor påträffades också. När det gäller återanvändning, så är aktiviteterna i sig svåra att precisera, med inkluderar antagligen att skärvor använts som skrapor, skriv/rit-verktyg, och som verktyg för textil och keramik-produktion. Keramiska produkter har även använts som chamotte-magring efter nedmalning, troligen av *Terra Sigillata* keramik. De skärvor som kommer från gods som är hårdare och eller oxiderat brända, har visat sig ha bättre bevarad dekor, mindre slitage på brottytorna och de har dessutom varit till synes extra populära för återanvändning, då ett flertal skärvor från samma kärl hade samma typ av slitage.

Fragmenteringen anses bero på många orsaker, bland annat på hur många människor som trampat på skärvorna då de legat exponerade, och kvalitén på själva godset har också varit avgörande, samt hur kärlden har använts. Antagligen är godsets bränning och kvalitet den allra viktigaste aspekten, då det inte är fastlagt att mycket skärvor betyder många människor, snarare är de renhållnings och avfallsstrategier som behöver diskuteras.

8. English summary

Here I will largely summarize the content of this essay, and make an attempt to broadly respond to the issues.

How can we, with the help of the pottery from Uppåkra find out how people treated their waste, in this case ceramic waste?

By studying the pottery and the cultural layers, one can draw conclusions about the people who lived and worked at the Uppåkra settlement and how they managed their waste. It is difficult to give an indication of how those strategies varied over the long time period that the site was in use since I have studied a relatively limited material. But I have noticed that large collections of waste have occurred, and smoothing of the surfaces has been relatively systematical, as such layers have been identified on several levels. Collections of waste have probably been used for this type smoothing, both when the settlement was active, and after. Bulky mounds of food and crafts waste has been found in various places around the plateau, where the center of the settlement is likely to have been located. In this case, the waste was also used as a resource.

I interpreted that at least one collection of fragments for reuse has been positioned inside House 21, as a large collection of many different types of vessels have been found in a small area. Probably, this

collection has been placed next to the wall, out of the way for feet and animal access. Numerous shards were deemed to be recycled as tools of various kinds, and apparently deteriorating vessels were not thrown out immediately. In one case fragments from a given vessel was even considered particularly suitable for a specific task. On the pottery I also found possible traces of use and cleaning of vessels, which is especially interesting from an archaeological perspective, as this has not been discussed much.

When it comes to the use of containers it is considered that the material from Uppåkra has good potential for a discussion on what household ceramics and fine ceramics actually are, because it is not clear if these are in fact two different uses.

What affects how the waste is stored and how can the fragmentation of the ceramic material show this?

How people tend to their objects and how the objects finally turn into waste affects how the pottery fragment. Their approach to sanitation is considered to be the most important aspect, as well as the quality of ceramics and other objects. The influence of natural decomposition processes, soil chemistry and how the site was used after it ceased to be a settlement can never be ignored. The fragmentation of the pottery therefore depends on many factors. The goods that are more heavily fired not only have greater durability when the vessel is in use, but it also has better preservation conditions at Uppåkra. The fragments derived from goods that were harder and or fired in an oxidized environment, have been shown be better preserved, and less wear and tear on the breakage-surfaces and they have also been extra popular for re-usage of the shards. Fragmentation can also depend on how many people who trampled on the shards where they were exposed, but this is only one option. Probably their burning and quality is a more important aspect, since it has not been established that many fragments means many people, rather it is waste and/or waste strategies that need to be discussed.

Referenser

- Alvesson, M. & Sköldbberg, K. 1994.** Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod. Studentlitteratur, Lund.
- Bengtsson, S; Broman, J; Ohlin, J; Olofsson, N-K; Olsson, K; Rosenqvist, N & Svensson, J. 2006.** Relatio de Excavatione Seminarii Uppåkrae. Rapport Uppåkra, Seminariegrävning.
- Bengtsson, S. 2008.** Byggnadsarkeologisk undersökning Bonderups kyrka. Seminarierapport.
- Beronius-Järpeland, L. 1992.** The formation of occupation layers as an archaeological source. I: Ersgård, L; Holmström, M & Lamm, K (red). 1992. *Rescue and Research*. Reflections of society in Sweden 700-1700 A.D. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 2.
- Blidmo, R. 1995.** Liten fosfathandbok för arkeologer. Arkeologikonsult, Stockholm.
- Burenhult, G (red). 2003.** Arkeologi i Norden 1. Natur och Kultur, Stockholm.
- Burström, M & Rönnby, J(red). 2007.** Samtidsarkeologi. Introduktion till ett forskningsfält. Studentlitteratur.
- Burström, M. 2008.** Förord. I: *Samtidsarkeologi – varför gräva i det nära förflutna?* Södertörn Archaeological studies
- Dahlström, H. 1999.** Skärvor från Uppåkra. En analys av ett keramikmaterial. I: Hårdh, B. (Red) *Fynden i Centrum, Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, no. 30.
- Deal, M & Hagstrum, M B. 1995.** Ceramic reuse behavior among the Maya and Wanka: Implications for archaeology. I: Skibo, J.M; Walker, W.H & Nielsen, A.E (ed). 1995. *Expanding Archaeology*. University of Utah.
- DeSilvey, C. 2006. Observed decay:** Telling stories with mutable things. In *Journal of Material Culture* 2006:11, 318-338. Sage Publications.
- Drooker, A. 2007.** American Ruins. Photographs by Arthur Drooker. Merell.
- Ersgård, L; Holmström, M & Lamm, K (red). 1992.** Rescue and Research. Reflections of society in Sweden 700-1700 A.D. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 2.
- Feldt, A-C & Mörkfors, G (red). 2002.** Hemmet -trakten -Världen. Arkeologi i Östergötland. Meddelanden från Östergötlands museum.
- Herva, V.P. 2010.** Living (with) Things: Relational Ontology and Material. Culture in Early Modern Northern Finland. *Cambridge Archaeological Journal* 19:3, 388–97
- Hill, J.D. 1995.** Ritual and Rubbish in the Iron Age of Wessex .A study on the formation of a specific archaeological record. BAR British Series 242.
- Hodder, I. 1999.** The Archaeological Process. An introduction. Blackwell.

- Hodder, I. 2011.** Human-Thing Entanglement: Towards an integrated archaeological perspective. *Journal of the Royal Anthropological Institute*.
- Holtorf, C. 2002.** Notes on the life history of a pot shard. *Journal of Material Culture*. 2002:7, 49-71. Sage Publications.
- Hulthén, B. 2010.** Keramiken. Introduktion till arkeologisk keramik. Monographs on ceramics 5. Keramiska forskningslaboratoriet, Lunds Universitet.
- Hållans, A-M & Andersson, C. 1992.** Acquiring, Using and Discarding – consumption patterns in the 17th century town of Nyköping. I: Ersgård, L; Holmström, M & Lamm, K (red). 1992. *Rescue and Research*. Reflections of society in Sweden 700-1700 A.D. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 2.
- Johanson, S. 2006.** Med Utgångspunkten i kulturlager – vid en studie av Uppåkra. C-D Uppsats i arkeologi. Institutionen för Arkeologi och Antikens historia, Lunds Universitet.
- Jörnmark, J. 2007.** Övergivna Platser. Historiska Media.
- Lagerås, P. 2007.** The Ecology of Expansion and Abandonment. Medieval and post-medieval land-use and settlement dynamics in a landscape perspective. Riksantikvarieämbetet.
- Lane, P. 2006.** Society Household Assemblages, Lifecycles and the Remembrance of Things Past among the Dogon of Mali. *The South African Archaeological Bulletin*, Vol. 61, No. 183, pp. 40-56. South African Archaeological Society
- Larsson, L; Lenntorp, K M. 2004.** The enigmatic house. I: Larsson, L (red): *Continuity for Centuries* s.3-48. Uppåkrastudier 10. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, no 48.
- Lenntorp, K.M. 2008.** Rapport Arkeologisk Undersökning, Stora Uppåkra 8:3, Fornlämning 5.
- Lenntorp, K-M & Lindell, M. 2001.** Rapport. Arkeologisk förundersökning, Stora Uppåkra 8:3, Uppåkra socken, Staffanstorps kommun, Skåne län. Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.
- Lindahl, A. & Matenga, E. 1995.** Present and Past: ceramics and homesteads. An ethnoarchaeological project in the Buhera district, Zimbabwe. *Studies in African Archaeology*. Uppsala.
- Lindahl, A.; Olausson, D. & Carlie, A. (red).2002.** Keramik I Sydsverige – en handbok för arkeologer. Monographs on ceramics 1. Keramiska forskningslaboratoriet, Lunds Universitet.
- Lindell, M & Thomasson, J. 2003.** "Tell Me Moore" – om karaktären av kulturlagerkonstruktionerna i Uppåkra i jämförande och tematiska perspektiv. I: Anglert, M & Thomasson, J (red): *Landskapsarkeologi och tidig medeltid*. Uppåkrastudier 8. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, no 41.
- Magnell, O. 2008.** De innebrända -humanosteologiska lämningarna från huslämningar från undersökningar i Uppåkra 2007-2008. Bilaga till: Lenntorp, K.M. *Rapport Arkeologisk Undersökning, Stora Uppåkra 8:3, Fornlämning 5*.
- Rasmussen, M. 2007.** (red) Iron Age houses in flames: testing house reconstructions at Lejre.

- Rathje, W & Murphy, C. 1992.** Rubbish! The archaeology of garbage. Harper Collins.
- Räf, E & Stilborg, O. 1999.** En enstaka skärva och ett helt hantverk! I: Hårdh, B (red). 1999. *Fynden i centrum*. Keramik, glas och metall från Uppåkra.
- Semenov, S. A. 1964.** Prehistoric Technology: an experimental study of the oldest tools and artifacts from traces of manufacture and wear.
- Shamanaev, A.V. 2001.** Reused pottery Fragments as a Focus of Functional Analysis. Life after death – an example from Uppåkra. I: Larsson, L (red). 2001. Uppåkra, *Centrum I Analys och Rapport*. Lunds Universitets arkeologiska institution.
- Schiffer, M.B. 1976.** Behavioral Archaeology. New York: Academic Press
- Skibo, J.M. 1992.** Pottery Function. A use-alteration perspective. Plenum, New York.
- Skibo, J.M; Walker, W.H & Nielsen, A.E (ed). 1995.** Expanding Archaeology. University of Utah.
- Skibo, J M. & Schiffer, M B. 2008.** People and Things. A behavioral approach to material cultural. Springer.
- Stilborg, O. 1997.** Shards of Iron Age Communications. A ceramological study of internal structure and external contacts in the Gudme-Lundeborg area, Funen during the late Roman Iron Age. Akademisk avhandling, Lund.
- Stilborg, O. 2001.** Keramiken i centrum. Keramik som indikator på centralplatsstatus. I: Larsson, L (red): *Uppåkra, Centrum I Analys och Rapport*. Uppåkrastudier 4. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, no. 36.
- Stilborg, O. 2002. Inledning. I: Lindahl, A.; Olausson, D. & Carlie, A. (red). 2002.** Keramik I Sydsverige – en handbok för arkeologer. Monographs on ceramics 1. Keramiska forskningslaboratoriet, Lunds Universitet.
- Stilborg, O. 2003.** Pottery as a source of structural information. Internal structure and external contacts of Uppåkra 0-400 AD. In: Larsson, L & Hårdh, B (ed) *Centrality – Regionality*. The social structure of southern Sweden during the Iron Age. Uppåkrastudier 7. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, no. 40.
- Stilborg, O. 2006.** Pottery and space. I: Carlie, A (red). *Järnålder vid Öresund*. Band 2. Skånska Spår – arkeologi längs västkustbanan. Riksantikvarieämbetet, UV Syd.
- Stålbom, U. 2002.** Att sopa fynden under mattan. I: Feldt, A-C & Mörkfors, G (red). 2002. Hemmet - trakten -Världen. Arkeologi i Östergötland. Meddelanden från Östergötlands museum
- Toreld, C. 2005.** Keramikskärvor – Slängda Sopor eller Betydelsebärande Bitar? I: Toreld, C. & Wranning, P (red). Förromersk järnålder i fokus. Framgrävt förflutet från Fyllinge II. Hallands Läns museer, Landsantikvarien.
- Walker, H; Skibo, J & Nielsen, E. 1995.** Introduction: Expanding Arcaheology. I: Skibo, J.M; Walker, W.H & Nielsen, A.E (ed). 1995. Expanding Archaeology. University of Utah.

Vifot, B.M. 1936. Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1936. Lund.

Internet-referenser

www.livescience.com 2011-03-22 (publiceringsdatum). Prehistoric trash heaps created Florida Everglades' tree islands.

www.uppakra.se 2011-03-05

Muntliga uppgifter

Botwid, K. 2012-02-24. Doktorand i arkeologi, Lunds Universitet; keramiker.

Eriksson, T. 2012-02-10. PHD, Lunds Universitet

Pitz-Williams, B. 2012-02-28. Grävledare, Uppåkra fornlämning 5, 2011.

Övrigt

The tropic of Capricorn. 2008. BBC (British Broadcasting Corporation), episode three, 2008. Documentary series.

Bilagor

Bilaga 1) Kategorier

Bilaga 2) Materialtabell

Bilaga 3) Schaktkarta

Bilaga 1) Det undersökta materialet indelat i kategorier

Grupp	Antal skärvor	Varav mynningar (%)	Varav deglar	Varav bottnar	Varav med dekor	Varav återanvända	Oxiderad /del. Oxiderad bränning
102	85	10 (ca 12 %)	1 (ca 1 %)	-	6 (7 %)	3 (ca3,5 %)	1 (ca 1 %)
103	14	1 (ca 7 %)	-	-	1 (ca 7 %)	-	-
104	42	3 (ca 7 %)	1 (ca 2.5%)	-	10 (ca 24 %)	5 (ca 12 %)	9 (ca 21 %)
109	177	2 (ca 1 %)	-	1 (0.56%)	7 (ca 4 %)	7 (ca 4 %)	-
Summa:	318	16 (ca 5 %)	2	1	24 (ca 7,5 %)	15 (ca 5 %)	10

Bilaga 2) Materialtabell

Förkortningar:

Vittr: ytan är vittrad

Red: Reducerad bränning (=brunt/svart gods)

Ox: Oxiderad eller delvis oxiderad bränning (=orange/rött/brunt gods)

Glätt: glättad yta

Mynn: mynning

Fin: finmagrat gods

Halvfin/halvgrov: lite grövre lera eller mellanmagrat gods

Ytbehandling: Där ett streck (-) har registrerats har skärvan ingen synlig ytbehandling alternativt är den borta pga. vittring.

ID	Grupp i hus 21	Antal	Storlek, mm	Ytbehandling	Dekor	Gods	Del av kärl	notering
209598:1	102	4	-	-	-	Red/grovt		
209598:2	102	1	10	Vittr	-	Red	-	
209598:3	102	1	9	-	-	Red innuti	Buk	
209599:1	102	1	6	Vittr	-	Red/halvfin	Mynn	Ritning
209599:2	102	1	4	Glätt	Linjer	Red/fin	Buk?	
209599:3	102	7	5,5-8	Glätt/vittr	-	Red/grov	Buk?	
209599:4	102	3	3-4	Glätt	-	Red/fin	Buk	
209600	102	1	6	Glätt/ojämn	-	Red/fin	Mynn	Ritning
209601	102	1	8	Glätt	Svaga linjer	Red/fin	Mynn	Ritning, spår från ytbehandling?
209602	102	1	6	Vittr	-	Red på ytan/fin	Mynn	Ritning
209603	102	1	4	Glätt	-	Red/fin	Mynn	Ritning
209604	102	1	3,5	Glätt	Linjer	Red/fin	-	
209607:1	102	1	8	Vittr	-	Red/halvgrov	Buk	
209607:2	102	1	-	-	-	-	-	
209727	102	1	6	Glätt	Sneda, svaga linjer	Red, fin	Mynn/hals	ritning
209730:1	102	2	-	-	-	-	-	
209730:2	102	1	18x15	-	-	-	Degel	
209730:3	102	8	3,5-7	Glätt	-	Red/fin	-	
209787:1	102	1	5	Vittr	-	Red	Mynn	Ritning
209787:2	102	2	9	Vittr	-	Red	-	
209807:1	102	1	8	-	-	Delvis ox./fin	Buk	Ritning
209807:2	102	2	-	-	-	-	-	
209807:3	102	9	5-9	Glätt	-	Red/grov	Buk	
209807:4	102	1	4	Glätt	-	Red/fin	Buk	
209873:1	102	8	4-9	Vittrad	-	Red	Buk	
209873:2	102	11	5-10	Glätt/obeh	-	Red, grovt	Buk	
209874	102	1	3,5	Glätt	-	Red/fin	Mynn, platt	

209904:1	102	3	3-8	-	-	-	-	
209904:2	102	1	8,5	Glätt	-	Insidan red	Buk	
209904:3	102	1	5	-	Linjer	Red/fin	Buk	
209906	102	1	6	Vittr	-	Red/fin	Mynn	Förtjockad, endast 1 yta
209907	102	1	4	Glätt	-	Red/fin	Mynn	Ritning
209992	102	6	4,5-8	Glätt	-	Red/fin	Buk?	
208622	103	1	6	Glätt	Linjer	Red/fin	Buk	Matskorpa
208623:1	103	7	4-7	-	-	Red	Mkt fragm	
208623:2	103	5	5-7	Vittr	-	Red	-	
208623:3	103	1	5	Vittr	-	Red	Mynn	
209865	104	2	4	Vittr	-	Red	-	
209935:1	104	1	4	Glätt	Linjer	Ox	Mynn/hals/buk	Ritning, alla delar i grupp tillhör samma kärl
209935:2	104	6	4	Glätt	Linjer	Ox	Buk	
209998:1	104	1	4	Glätt	-	Delvis ox	-	
209998:2	104	1	5	-	Svag linje	Red	Del av degel el knapp	Vit finmagrad lera
210005	104	4	-	Vittr	-	-	-	Vittrad
210011	104	3	4,5-7	-	-	Red	Buk?	
210056	104	3	3-8	Vittr	-	-	Buk	
210064	104	1	Ca 4	-	-	-	-	Vittrad
210165	104	3	4-5	Glätt	-	Red/fin	1 buk/2 mynn	
210167	104	1	7	-	-	Delvis ox	Buk	Vittrad
210168	104	1	7	Vittr	Linjer	Red/halvfin	Buk	Daterad YRJÄ-FVT
210182:1	104	6	Vittr	-	-	Red	-	
210182:2	104	3	Vittr	-	-	Red	-	Återanvänd
210182:3	104	4	5-8	-	Vittr	Red	-	
212240	104	1	5	Vittr	Tryck/linjer	Red	-	
212241	104	1	7	Vittr/obeh	-	Red	-	
208618:1	109	2	4-7	Vittr	-	Red/fin	-	

208618:2	109	1	4	Vittr	Linjer	Red	Buk?	
208632	109	1	15	-	-	Red/halv	Del av "knopp"	
208640:1	109	80	-	Vittr	-	Red/halvgrov	Buk?	Fragm Gruppen: minst 9 olika kärl
208640:2	109	51	5-9	Vittr/glätt	-	Red/halvgrov	Buk	
208640:3	109	3	10-11	-	-	Red/halvgrov	Buk	Samma kärl/3 återanvända
208640:4	109	2	8	Glätt	-	Red inuti	Buk	Samma kärl
208640:5	109	1	6	Glätt	Svaga linjer	Red	Buk	
208640:6	109	12	3-5	Glätt	-	Red/fin	Buk	1 återanvänd
208640:7	109	6	4-9	-	-	Red fin/mellan	Buk	Återanv?
208640:8	109	10	4-8	Glätt/vittr	-	Red/halvgrov	Mynn	2 från samma kärl
208640:9	109	2	6-7	Glätt	Pinntryck/svaga linjer	Red/halvgrov	Botten	
210664	109	1	4	-	Linjer	Red/fin	-	
210665	109	1	5	Glätt	Linjer	Red/fin	Mynn, facetterad	Ritning
210666	109	1	5	Glätt	Linjer	Red/fin	Buk	
210667	109	4	4,5-5	-	-	Red/halvgrov	Buk?	Röda magringskorn

View: Houses west of the ceremonialhouse, Uppåkra 2011

Bilaga 3) Schaktkarta från Intrasis över husen som nämns i texten